

KÖZLEMÉNYEK

Pseudo-Dionysios Areopagita latin fordításának töredéke a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Az a 6. sz. elején élt görög szerző, aki a Szent Pál apostol által megtérített athéni Dionysios (Apostolok csel. 17, 34) neve alá rejtőzködve írta újplatónikus gondolatokkal átszőtt teológiai traktátusait, nemcsak misztikus gondolkodó volt, hanem misztifikátor is: írásának hitelét növelendő leveleket is írt Dionysios nevében Szent Pál kortársaihoz, pl. János apostolhoz. Pseudo-Dionysios Areopagita (így nevezzük a hamisítót) 4 traktátusból és 11 levélből álló irodalmi hagyatéka, az ún. corpus Dionysiacum rendkívüli tekintélynek számított és óriási hatást gyakorolt nemcsak a bizánci, hanem a latin középkor teológiájára is. Gondolatainak tagadhatatlan mélysége és részben talán a szöveg fennkölt homályossága mellett ebben nem kis szerepe volt a sikeres csalásnak is: a tanításokat feltételezett ősiségük hitelesítette.

Ahhoz, hogy a mű a nyugati kereszténység világában is elterjedjen, latin fordításra volt szükség. Érdekes, hogy erre nem Rómában került sor, bár a pápai udvarban már a 7. században volt egy görög Dionysios-kézirat. 827-ben azután egy bizánci követség kereste fel a frank udvart, s más ajándékok között átnyújtott egy kéziratot is, éppen a görög corpus Dionysiacumot. Ebből gyors egymásutánban két fordítás is készült. A második, Johannes Scotus Eriugena munkája terjedt el: a középkor végéig ezt használták, s az utána készült újabb fordítások sem tudták kiszorítani.¹

A frank udvar szemében egy további történelmi misztifikáció növelte a mű becsét: az állítólagos szerzőt, az 1. századi apostol-tanítványt azonosították a párizsi Saint Denis apátság névadó alapítójával, Párizs 300 körül mártírhalált halt első püspökével, akit történetesen Dionysiusnak hívtak.

Eriugena fordítása hamarosan eljutott Rómába is, a pápai udvar könyvtárosának és „görög szakértőjének”, Anastasius Bibliothecariusnak a kezébe. 875-ben kelt és Kopasz Károly frank királyhoz intézett levelében² udvarias csodálkozásba rejti bírálatát a „barbár fordító”, ti. Eriugena teljesítményéről. Ebben a levélben tudósít arról is, hogy a néhez szöveg értelmezésének a megkönnyítése végett latinra fordította azokat a scholionokat, amelyeket Maximos Confessor és Ióánnés skythopolisi püspök írt hozzá.

Eriugena fordításának egy rövid darabja, egy majdnem ép pergamen fólión, nemrég Budapesten került elő: az Egyetemi Könyvtár egyik ősnymtatványának a kötéséből bontották ki.³ A töredék közreadója a hazai könyvkultúra múltja szempontjából is jelentős következtetéseket fűz ehhez a lelethez.

¹ Kiadva: MIGNE, *Patrologia Latina* 122. k. 1029 skk. Kézirati variánsokat is föltüntetett modern szövegkritikai kiadása még nincs.

² Kiadva MIGNE *i. m.* 1025 skk.

³ *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis* rec. L. MEZEY. Budapest 1983. A töredék jelzete U. Fr. 1. m. 9. Leírását l. a 36–37. oldalon; a fragmentum recto oldalának fényképe a IX. táblán.

Gondolatmenete a következő: Az a könyv, amelyből a töredéket kibontották, 1639-ben már kötött állapotban ajándékként került a pozsonyi jezsuita könyvtár birtokába. Ebből arra következtet, hogy a könyvet Pozsonyban is kötötték be. A pozsonyi könyvkötő nyilván egy tönkrement magyarországi kódexből vágta ki a kötéshez a pergamenlapot. Mivel a töredék írása észak-italiai jellegű és a 11. sz. közepére datálható, a fentiekből az következik, hogy Pseudo-Dionysios műveinek latin fordítását tartalmazó kódex Magyarországra került valamikor az elkészülte után, és itt volt használatban egészen addig, amíg a roncsait a pozsonyi könyvkötő föl nem használta.

Még messzebbmenő következtetések kapcsolódnak a töredéken a fordítás szövege mellett levő marginális glosszák egyikéhez. A fólió rektóján látható, „I” betűvel jelzett glossza a fordítás *multificum et multiforme* szavaihoz a következő megjegyzést fűzi:

„Nota quod hic grecus apiropyn et polyprosopon, et interpres multificum et multiforme transtulit, scholion vero multipedem et multorum vultuum significantius indicavit et notandum quid multipedes et multivultus et operire quedam significet.”

A glossza megfogalmazója tehát szóvá teszi, hogy a görög eredetiben található *ἀπειρόπων* és *πολυπρόσωπον* szavakat a fordító (vagyis Eriugena) *multificum et multiforme* szavakkal adta vissza, „a scholion” viszont helyesebben *multipedem et multorum vultuum* kifejezéssel.⁴

A töredék kiadója a glossza írását is a 11. sz. közepére datálja, de egy másik kéznek tulajdonítja. Szerinte a glosszát már Magyarországon írta valaki a szöveg mellé. Ha elmélete igaz, akkor az új lelet nemcsak azt bizonyítja, hogy a középkorban volt Magyarországon egy latin Pseudo-Dionysios kódex, hanem közvetve még két további kézirat meglétét is bizonyítja, ti. az Anastasius-féle scholion-fordítását és a görög szövegét is, méghozzá már a 11. sz. közepén.

Arra nézve, hogy ki lehetett a glossza szerzője, két jelöltje is van. Az egyik Gellért püspök, aki *Deliberatio* c. munkájában többször is idézi Pseudo-Dionysiosnak éppen azt a traktátusát, amelyikből a töredék származik. Mivel azonban Gellért görög nyelvtudását újabban kétségbe vonták⁵ (márpedig a glossza szerzője tudott görögül!), másik lehetőségként az egyik székesegyházi iskola magiszterét jelöli meg. Mivel az esztergomi érsekség értékeit a török elől részben Pozsonyba mentették, föltehető, hogy az a kódex, amelyből töredékünk származik, Esztergomból került Pozsonyba. Ezért a töredék kiadója az esztergomi székesegyházi iskola magiszterében sejtí a glossza szerzőjét.

Az ismertetett elmélet⁶ kétségtelenül hízelgő képet fest a 11. századi magyarországi műveltségről. Attól tartok azonban, hogy Pseudo-Dionysios ezúttal is inkább csak egy történelmi legenda születésére adott alkalmat.

Az első kérdés: bizonyos-e, hogy a töredéket Pozsonyban (vagy esetleg másutt, de Magyarországon) használták fel könyvkötésre?

A töredéket egy Psalterium kötéséből bontották ki, melyet 1497-ben nyomtak Nürnbergben. A könyv későbbi sorsáról mindössze a benne található egyetlen bejegyzés tudósít: „Ex dono Gen. Domini Joannis Kecskés Collegy Soc. Jesu Posoniensis Catalogo in-

⁴ A glossza szövegének átírását a *Fragmenta* két helyen is közli: a 36–37. oldalon és a IX. táblán. A két átírás több ponton eltér egymástól, egyik sem hibátlan. A hibákat a fénykép alapján javítottam.

⁵ SILAGI, G.: *Untersuchungen zur „Deliberatio supra hymnum trium puerorum” des Gerhard von Csanád*. München 1967. 66–67., 71.

⁶ A fragmentumok kiadója ezt az elméletét már két korábbi munkájában is kifejtette: MEZEY L.: *Egy új forrásterület feltárása*. MTA I. Oszt. Közl. XXX (1978) 65–90.; MEZEY L.: *Deáksg és Európa*. Budapest 1979. 119–121.

Sorszám	Kiadás éve, helye	Szerző, cím	Korábbi possessor
1.	1480 előtt Strassburg	Biblia	Mossóczy Z. 1567
2.	1486 Nürnberg	Vincentius Bellov. Speculum doctrinale	Mossóczy „ex veteri ”Biblioteca Viennensi” 1567
3.	1494 Köln	Versor, Questiones (Aristotelés-komment.)	Mossóczy 1565
4.	1497 Nürnberg	Psalterium	
5.	1514 Milano	Priaras, Commentarium in spheram	Frater Georgius de Hungaria Georgius Boynysi Mossóczy 1563 Thomas Györfly 1602
6.	1517 Bécs	Pontanus, Meteorum	
7.	1550 Velence	Anthologia . . . Epigram- maton	Andreas Kecskés et amici Viennae 1579
8.	1560	Orationes Ciceronianae	
9.	1578 Velence	Andreae, In sexti decretalium comment.	

scriptus 1639.” Mivel további nyolc olyan könyvben megtalálható ez a bejegyzés,⁷ melyekből latin kéziratörödékek kerültek elő, érdemes ezt a csoportot együtt szemügyre venni.⁸

Az 1., 2., 3. és 5. könyvben possessorként szereplő Mossóczy Zakariás ismert személy:⁹ egyházi méltóságviselő, jogtudós, s ami ezúttal még érdekes, könyvgyűjtő. Rövid élete során (1542–1587), közel ezer könyvet vásárolt össze. Könyveit végrendeletében sógorára, Kecskés Andrásra hagyta,¹⁰ aki a 7. könyvben tulajdonosként tűnik föl. A könyveket elajándékozó Kecskés János ennek az Andrásnak a fia volt.

Mossóczy a táblázatunkban szereplő négy könyvét az 1560-as években vette. Új egy sem volt köztük: a legrégebbit kb. 90 évvel, de a legújabbat is 49 évvel azelőtt nyomtatták. Valószínű, hogy e könyveket a korábbi használók már beköttették, s így kerültek Mossóczy birtokába. Ezért aligha kötötték Magyarországon a 2. sz. könyvet (mely *ex veteri Bibliotheca Viennensi* került hozzá). Az 5. könyv sem Magyarországon kapta a kötését: ennek első tulajdonosa magyar volt ugyan, de a könyv megszerzésekor nem élt Magyarországon, mert akkor nem nevezte volna magát *frater Georgius de Ungarianak*.

Bizonyára a 7. könyv kötése sem készült Magyarországon. Ezt *Andreas Kecskés et amici* vásárolták Bécsben, bizonyára mint a bécsi egyetem diákjai. Vagy már kötötten vették a 29 évvel korábban kiadott könyvet, vagy maguk kötették be, nyilván ott helyben. A 6. könyvet Bécsben adták ki, kötésében latin kéziratörödékek mellett cseh és olasz

⁷ Négy könyvben azonban az évszám nem 1639, hanem 1637.

⁸ E kilenc könyvből 11 latin kéziratörödékek kerültek elő, ezek a publikációban (l. 3. jegyzet) a következő sorszám alatt találhatók: 9, 40, 50, 56, 85, 109, 114, 190, 207, 260, 274. A könyvek címét és a possessor-bejegyzéseket a táblázatban az áttekinthetőség kedvéért rövidítettem; teljes szövegüket l. a publikációban.

⁹ IVÁNYI B.: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Iuris keletkezése*. Budapest 1926. passim.

¹⁰ IVÁNYI B. i. m. 93. oldalán a végrendeletnek a könyvekre vonatkozó része. Itt a végrendelező azt is megemlíti, hogy nemrég is vásárolt könyveket Bécsben.

nyelvű fragmentumok is voltak — a legvalószínűbb következtetés az, hogy Bécsben kötötték be.

Összefoglalva: arra, hogy a 9 könyv közül akár egyet is Magyarországon kötöttek volna be, pozitív bizonyíték nincsen. Négy könyv esetében (2., 5., 6. és 7.) a bizonyítékok éppen ez ellen szólnak.

A bennünket közvetlenül érdeklő, a táblázatban 4. sorszám alatt álló psalterium valószínűleg szintén Mossóczy könyve volt: az itt szereplő többi régi könyv is tőle került Kecskés János birtokába, ezen felül azt is tudjuk, hogy három psalterium is volt a hagyatékában. Életkorát figyelembe véve legkorábban az 1560-as években vehette az akkor már 65—70 éves könyvet. Itt is fölmerül, hogy az (ismeretlen) előző tulajdonos köttette be, már korábban. Ezzel persze nem jutottunk előbbre, hiszen az előző tulajdonos lehetett éppenséggel magyar is. Annyi azonban kiderült, hogy az az állítás, hogy a psalteriumunkat Magyarországon, sőt Pozsonyban¹¹ kötötték be, legfőljebb merész ötletnek nevezhető, amelyet sajnos nem lehet bizonyítani.

A Pseudo-Dionysios fragmentumhoz fűződő elmélet másik sarokpontját, az „I” gloszát és a vele kapcsolatos következtetéseket illetően már határozottabban fogalmazhatunk.

A fragmentum kiadója szerint a lapszéli glosszákat a kódex egyik használója írta a szöveg mellé. Ennek már a töredék külső képe is ellentmond. Mint a leírásból kiderül, a pergamentet az írás előtt megvonalták, mégpedig nemcsak a szövegnek, hanem a glosszáknak is. Piros tintával írt nagybetű utal a szövegben a lapszéli jegyzetre, amely előtt ugyancsak a megfelelő pirostintás betű látható. Végül feltűnően széles margót hagytak a szöveg mellett. Mindez arra figyelmeztet, hogy a szöveg és a marginálisok beírása egy munkafolyamat volt.

Gyanút kell hogy ébresszen az „I” glossza szövege is. Mint Anastasius Bibliothecarius már hivatkozott leveléből tudjuk, éppen azért készítette el a görög scholionok fordítását, mert nem volt megelégedve Eriugena munkájával. Miközben a scholionokat fordította, természetesen észrevette Eriugena pontatlanságait. Levelében így ír erről: „sane ubi a verbis interpretis scholia ipsa dissentire vidi, ut lector quid de apposita dictione interpretis senserit, quid scholion insinuet, indifficuler agnoscat, et verba interpretis scholio inserui, et qualiter ea scholii compositor praetulerit, innui.”¹² Anastasius ugyanazzal a szóval utal Eriugenára (*interpretis*) és a vele szembeállított másik értelmezésre (*scholion*), mint az „I” glossza. Nem inkább a pápai könyvtárosban kellene keresnünk ennek (és a többi marginális glosszának) a szerzőjét?

Gyanúnk igazolását megnehezíti, hogy Anastasius scholion-fordítását még nem adták ki. Szerencsére H. F. Dondaine a pseudo-dionysiosi iratok szövegtörténetével foglalkozó monográfiájában egy párizsi kézirat (Paris, Bibl. nat. lat. 1618. saec. 11) alapján közölt néhány érdekesebb glosszát. Ezek között olvashatjuk a budapesti töredék „I” glosszáját is!¹³

Az a kézirat, amelyből Dondaine idéz, nem áll magában. További nyolc kódexet sorol fel, melyekben a közölt iratok sorrendje megegyezik, mind tartalmazza marginális glosszák formájában az Anastasius fordította scholionokat, valamint interlineáris glosszák

¹¹ A fragmentumok kiadója 1979-es könyvében (1. a 6. jegyzetet) ugyanilyen kategorikusan és ugyanígy minden meggyőző bizonyíték nélkül Nagyszombatot jelöli meg a Psalterium bekötésének helyeként.

¹² MIGNE *i. m.* 1027.

¹³ H. F. DONDAINE: *Le corpus Dionysien de l'Université de Paris au XIIIe siècle*. Róma 1953. 54. A glossza az említett kézirat fol. 18 verzóján található. Szövege teljesen megegyezik a budapesti töredéken levő glosszáéval, csupán *multipedem* áll a budapesti kéziratban olvasható *multipedes* helyett.

kat is.¹⁴ A kilenc kézirat időben is közel esik egymáshoz: a legkorábbi a 10. században, a legkésőbbi a 12. században keletkezett. Ebben az időben ez volt a latin Dionysios-corporis korszerű formája. Az a kódex, amelyikből a budapesti töredék származik, az említett kilenc kézirat közeli rokona volt.

A vizsgálódást így negatív eredménnyel kell zárunk: a betűvel jelölt glosszákat bizonyosan nem Magyarországon írták a kéziratba, sőt annak is csekély a valószínűsége, hogy maga a kézirat valaha eljutott hazánkba. A görög nyelv ismeretének korai nyomai hazánkban, mint Szent István veszprémvölgyi oklevele és Cerbanus két fordítása a 12. századból, továbbra is elszigetelt emlékek maradnak.

KAPITÁNEFFY ISTVÁN

Anastasius esztergomi érsek műveltségéről. A XI. század első felére datálható történeti források, amelyek az egyházi kapcsolatokat világítják meg, tartalmuk szerint több csoportra oszthatók. Egyik, és nagyobbik részük, pusztán a személyes kapcsolatok meglétére utal, utazások, látogatások tényéről tudósít: így pl. zsinati akták Anastasius (Anasztáz) érsek részvételéről az 1007-es frankfurti zsinaton,¹ vagy krónikák és viták a Magyarországon áthaladó szentföldi zarándoklatokról.²

A források másik része már konkrét liturgikus kapcsolatokról is tudósít: így pl. Odilo clunyi apát válaszelevele Istvánnak, amelyben Szt. Marcellus pápa ereklyéinek elküldéséről ad hírt.³ Ide sorolható Arnoldus (Arnulf) regensburgi Szt. Emmerám kolostorbeli szerzetes *De miraculis S. Emmerammi* c. műve bevezetőjének egy részlete is, amely a szerző magyarországi, esztergomi küldetéséről szól, és az 1030 körüli évekre datálható.⁴

Az esztergomi utazásra vonatkozó szövegrészlet így hangzik:

„Erat quaedam necessitas, pro qua in Pannoniam me direxerat meus abbas. . . . Tum cursu prosperato, tertia die advehebar Pannoniae solo, qua me Anastasius archiepiscopus ceteris suscepit humanius et affatur familiaris. Is cum Beati Emmerammi veterem illum et viciatum legeret librum, materiam probavit cum sententiis; sed harum seriem cum veste reprehendit pondere rationis. Apud quem sex ebdomas manens, memoriae sanctissimi patroni antiphonas aliquantas cum responsoriis composui, non tam fretus ingenio, quam dedito laudibus martiris animo. Has prefatus episcopus monachos et clericos suos fecit discere, et in ecclesia die ipsius natali publice celebrare; secundum quod scriptum est: *Recedant vetera de ore vestro*, deponens veterem illius cantum, quem nostri potius cantant ex antiquitatis usu quam ullo auctoritatis ausu. His ita equidem gestis in Pannonia, et legatione, pro qua directus eram, peracta, Noricum repeti. . . .”⁵ (Bizonyos szükség támadt, amely miatt apátom Pannóniába küldött. . . . Majd szerencsés utazás után harmadnapra Pannónia földjére értem, ahol engem Anastasius érsek megkülönböztetett nyájassággal fogadott és szólt hozzám. Az érsek, amikor elolvasta Szent Emmerám-

¹⁴ H. F. DONDAINE *i. m.* 35. old. 4. jegyzet.

¹ A közlemény eredetileg a MEZEY László 65. születésnapjára összeállított Emlékkönyv számára készült dolgozat átdolgozott változata. — BALOGH A., *Szent István egyházi kapcsolatai Csehországgal, Németországgal*. — Szent István Emlékkönyv Bp. 1938. 455. „Ego Anastasius archiepiscopus Ungrorum interfui et ss.” MGH SS IV. 796.

² BALOGH A. uo. 464.

³ Uo. 459.

⁴ „Demum Chounrado imperante (sc. 1024—1039), et nihilominus Heinrico filio eius regnante (sc. 1028—), Gebehardo autem secundo Ratisbonensem ecclesiam regente (sc. 1023—1036) . . .” PL CXLI. 993. c. Vö. BALICS L., *A római katolikus egyház története Magyarországon I. k.* Bp. 1885. 114.; MEZEY L., *Deákság és Európa*. Bp. 1979. 93, K. Langosch szócikke in: *Verfassungsgeschichte* I. 464—470.

⁵ PL CXLI. 993—994. c., (még l. KATONA St., *Historia critica*. Pestini, 1779. I. k. 423—427.; KNAUZ F., *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Strigonii, 1874. Tom. I. No. 15.; GOMBOS F. A., *Catalogus fontium* Bp. 1937. No. 689.) Először KARÁCSONYI János fordította le: *Kik voltak az első érsekek?* Bp. 1892. 34—35. (Századok 1892. 207.)

nak a régi és hiányos könyvét, az anyagot a szentenciákkal együtt jóváhagyta, de ezek sorát stílusuk miatt véleménye súlyával megróttá. Hat hétig nála maradtam, s a legszentebb patrónus emlékezetére néhány antiphonát költöttem responsoriumokkal, nem annyira tehetségemben, mint a mártír dicséretére átadott lelkemben bizakodva. Az említett püspök az antiphonákat szerzeteseivel és klerikusaival betaníttatta és a székesegyházban a szent születése napján énekelte az írás szerint, *Szátokból ne jöjjenek régmúlt szavak* (I. Reg. 2, 3), elhagyta annak régi zsolozsmáját, amelyet a mieink is inkább a bevett gyakorlatból, mint a hitelességre való legcsekélyebb törekvésből énekelnek. Ezeket pedig Pannóniában elvégezvén, küldetésemet is — jövetelem okát — befejezve visszatértem Noricumba. . .”)

A szövegrészlet jól ismert a szakirodalomban, de talán, mert M. Manitius csak kihagyásokkal idézi irodalomtörténetében,⁶ nem értelmezik egybehangzóan.

Már G. Waitz, a mű *Patrologia Latina*-beli kiadója felfigyel Arnoldus utazására. Bár őszintén megjegyzi bevezetőjében, hogy a *De miraculis* egészében olvashatatlan a szerző hosszadalmas kitérői és magyarázkodásai miatt, mégis elismeri, hogy értékes részletei a legjelentősebb bajor források közé helyezik. A pannóniai utazás leírását ő is a „res notatu valde dignae” közé sorolta.⁷

Bernhard Bischoff a régi és hiányos könyvön Szt. Emmerám officiumát (Kiad. AASS Sept. VI. 512—515.) érti. Arnoldus ehelyett szerzett újat. A *De miraculis S. Emmerammi* szókészletének görög rétegét is kapcsolatba hozza Arnoldus magyarországi útjával.⁸

Balogh Albin a Szent István-émlékkönyvben csak annyit említ, hogy Arnoldus hat hétig tartózkodott Esztergomban, és a szövegben említett „necessitas” a regensburgi kolostor valamilyen anyagi természetű szükségletére vonatkozott.⁹ Galla Ferenc ugyanott megjelent tanulmányában már alaposabban ismerteti a szövegrészletet: eszerint Arnoldus Szt. Emmeram régebbi *vítáját* hozta magával, és az érsek annak ósdi írásmódját kifogásolta. A szerzetes Szt. Emmeram magyarországi kultuszát meghonosítandó néhány antiphonát és responsoriumot szerzett, amelyeket az érsek a szent ünnepére (sept. 22.) betaníttatott.¹⁰

Györffy György István királyról szóló munkájában a szöveghelyet Anastasius érsek irodalmi, zenei műveltségének bizonyítékául idézi. Értelmezése szerint az érsek „. . . átolvasta azt a régi és hiányos Szent Emmerám-könyvet, az új anyagot szenteciáival helyben hagyta.”, majd így folytatja: „. . . Ezekre az említett püspök megtaníttatta szerzeteseit és papjait, és azt karácsonykor az egyházban nyilvánosan énekelte.”¹¹

Mezey Lászlónak a *Deáksg és Európa* c. munkájában megjelent elemzése szerint Arnoldus Szt. Emmeram *cantusára*, énekes zsolozsmájára tanította meg az érsek klerikusait és szerzeteseit.¹² Ezt a tényt tágabb összefüggésbe helyezi, a magyarországi litur-

⁶ MANITIUS, M., *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters Bd. II.* 306—313.

⁷ PL CXLII, 985—990. c. Az anyag elrendezéséhez, a historiográfiai tények és a csodás történetek ötvöztetéséhez példát bizonyára az általa is dicsért Nagy Szent Gergely pápa *Dialogi* c. művében látott. Vö. WATTENBACH, W.—HOLTZMANN, R., *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter.* Teil I. Herg. SCHMALE, F. J. Darmstadt, 1978. 272. és MANITIUS *i. m.* 103—104.

⁸ BISCHOFF, B., *Literarisches und künstlerisches Leben in St. Emmeram (Regensburg) während des frühen und hohen Mittelalters.* = Mittelalterliche Studien. Stuttgart 1966. Bd. II. 84—85. (Először StMBO 51 (1933), 102—142). Őt követi TARNAI A., *A magyar nyelvet írni kezdik.* Bp. 1984. 12.

⁹ BALOGH A., *i. m.* 454—455.

¹⁰ GALLA F., *Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai.* — Szt. István Émlékkönyv I. k. 316.

¹¹ GYÖRFFY Gy., *István király és műve.* Bp. 1977. 372. és I. HERMANN E., *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München 1973. 31., 35., 37.

¹² MEZEY L., *Deáksg és Európa.* Bp. 1979. 93.

gia délnémet előzményeivel hozza kapcsolatba, és utal a legrégebb hazai antiphonárium, a *Codex Albensis* szövegtörténeti tanulságaira.¹³

Az ismertetett értelmezésekben a „*materiam probavit cum sententiis*” részlet okozta a nehézségeket, így a továbbiakban ezen keresztül próbálunk meg eljutni a szöveg helyes magyarázatához. Arnoldus, az olvasott regensburgi szerzetes kezébe Arbeo freisingi püspök (764–784) Emmerám-életrajza került. Joggal érezhette a közel 250 évvel korábban íródott Emmerám-*vitát* elavultnak — mégpedig annak stilisztikai megformáltsága miatt.¹⁴ A legjobb keresztény szerzők olvasása (Hilarius, Ambrosius, Ioannes Constantinopolitanus, Gregorius Nazianzenus, Hieronymus, Augustinus, Gregorius pápa, Isidorus) — amint erről maga vall művében: „*Quorum auctoritate simul et venusti sermonis dulcore delectabar*” (992 B; Akiknek tekintélye éppúgy, mint finom stílusuk édessége magával ragadott) — ébresztette rá egy új *vita* elkészítésének szükségességére „*quia non solum novis vetera licet mutare, sed etiam si sint inordinata, penitus abicere*” (992 C; mert a régít nem csak újjá lehet alakítani, hanem ha az rendezetlen is, teljesen elvethető).

A stílus megújítása és kimunkálása a karoling reneszánsz óta közkezen forgó, az antik grammatikai és retorikai ismereteket átöröktő kora középkori kézikönyvekre alapozódott. Isidorus *Etymologiarum libri*jét megemlíti, és szó szerint idéz is belőle (1041 B), de használja a *Physiologus* is. Tudatában van a „*sermo artifex*” és a „*sermo simplex*” közötti választás lehetőségének, és az utóbbi mellett dönt, mivel azt a „*simplicitas fraterna*”-hoz közelebb állónak érzi (1026 C).

Stilisztikai fordulataira, a szent élete eseményei pusztá elbeszélésének a meghaladására nem is egyszer utal, nem „*humili stylo*” — a mű második részének a dialógusai közé rejtve:

„*Placet, fateor, charitatis tuae tela, quam cum sententiarum stamine et nihilominus signorum subtemine de sanctorum vita non solum vere, sed etiam lepide contuisti. Huic iam convenit, quo per licia grammaticae innectas res varias, undique rationabiliter collectas, ad utilitatem scilicet legentium aptas.* (1060 B¹⁵; Tetszik, megvallom, hogy Szereteted szövetét a szentenciák láncfonalával s nem kevésbé a szentek életéből vett csodajelek vetülékfonalával nemcsak az igazságnak megfelelően, hanem kellemesen is összerögzítted. S ehhez illik, ahogyan a nyelvtani szabályok nyüstfonalával összekapcsolod a különböző témákat, melyeket ésszerűen gyűjtöttél egybe, ti. az olvasók hasznára vannak.)

Egy ízben az olvasót is kioktatja a metafóráról, az ördög és a sárkány közötti jelentésátvitelt világitva meg.¹⁶

¹³ FALVY Z. — MEZEY L., *Codex Albensis*. Bp. — Graz 1963. 33–34.

¹⁴ Arbeoval kapcsolatban l. LÖVE, H.: *Arbeo von Freising*. Eine Studie zu Religiosität und Bildung im 8. Jh. in: Von Cassiodor zu Dante. Berlin–New York 1973. 75–110. Arbeo freisingi püspök Emmerám-életrajzát Arnoldus szerzetestársa, a Chartresban tanult Hartwich is átdolgozta — *verse* (MGH Poetae V. 517–). WATTENBACH — HOLTZMANN, *i. m.* 268–269., BISCHOFF, B., *i. m.* 82–84. Továbbá vö. Otloh st. emmerami szerzetes érveivel a Szt. Wolfgang-életrajz átdolgozásának szükségességéről („*sublimiori stilo corrigere*” ti. a régebbi művet, amely „*inemendata rusticoque stilo*” íródott). KRAUS, A., *Die Translatio S. Dionysii Areopagitae von St. Emmeram in Regensburg*. = SB d. Bayer. Akad. d. Wiss. Phil. Hist. Kl. 1972. Heft 4. 19–20.

¹⁵ A Waitz által elmarasztalt *varietas* is a tudatos stíluslakításhoz tartozott, vö. „*opusculum. . . per veritatem sententiarum vagatum*” (1063 B). A *varietas* alkalmazásának lehetőségeire l. Nagy Szt. Gergely *Cura Pastoralis*-át (XXXVI. c.).

¹⁶ „*Mos est Sacrae Scripturae ut per schemata et per species varias ordinem sententiarum. Horum una dicitur metaphora, id est transformatio. . .*” (1052 A).

Az eddig elmondottak alapján az Arnoldus-utazásról szóló szövegrészletben előforduló és eddig nem értelmezett „sententia” jelentését retorikai terminusként magyarázhatjuk:

„sententia est dictum impersonale. . . Nam inter chria et sententiam hoc interest, quod sententia sine persona profertur, chria sine persona numquam dicitur. Unde si sententiae persona adiciatur, fit chria, si detrahatur, fit sententia.”¹⁷ (A szentencia személytelen mondas. . . Ugyanis a chria és a szentencia között az a különbség, hogy a szentenciát személytelenül fejezzük ki, a chriat pedig személytelenül sohasem mondjuk. Ezért, ha a szentenciát személyessé tesszük, akkor chria lesz; ha ettől megfosztjuk, szentencia.) Az érsek nemtetzése is ezekre a „sententiaik”-ra (harum seriem) vonatkozott.

A „sententia” — ilyen értelemben való használatát megalapoztató teszi a „veste” értelmének a tisztázása. A „veste” ablativus limitationisként a szentenciák stílusára, nyelvi fordulatokban való kidolgozottságára utalhat, emlékeztetve a *σχῆμα* = habitus, figura eredeti jelentésére (per hoc quodam modo vestitur et ornatur oratio).¹⁸ És valóban az idézett rövid részletben is számos *σχῆμα* fordul elő, mint pl. paronomasia: usu-ausu; homoeoteleuton: ingenio-animo; sententiis-rationis.

A szerző retorikai ismereteit nem is kellene egyetlen kéziratához kötni, mivel azok Beda, Isidorus, Donatus elterjedt munkáiból közismertek voltak. Beda Venerabilis műve, a *De schematibus et tropis* használata azonban valószínűsíthető, mivel Arnoldus „ex antiquitatis usu quam ullo auctoritatis ausu” kifejezésében visszacsengenek Bedának a Bibliáról frott sorai: „quia sancta scriptura ceteris scripturis omnibus non solum auctoritate, quia divina est, vel utilitate, quia ad vitam ducit aeternam, sed et antiquitate. . . praeeminent. . .”¹⁹ Nem lehet véletlen, hogy Donatus mellett Beda művének regensburgi, Szt. Emmerám kolostorbeli IX. századi példányáról is tudunk.²⁰

Arnoldus művének egyéb részei, bármennyire gazdagok is kultúrtörténeti vonatkozásokban, az esztergomi látogatással nem hozhatók kapcsolatba, mivel ezek megfogalmazását csak az 1030-as évek második felére (1036—37) helyezik.²¹

Megállapítható, hogy a „vetus et viciatus liber” kifejezés Szt. Emmeram régebbi *vitája*, a *materia* kifejezés pedig az új *vita* Arnoldus által bemutatott és szentenciákkal ellátott anyagára vonatkozik. Ettől függetlenül említi az általa költött és Esztergomban énekeltetett zsolozsmát.

Az idézett szövegrészletből kitűnik, hogy a szent kultuszának meghonosítására Arnoldusnak már nem volt szüksége: ünnepét megülték, régebbi *vitaja* és *cantusa* sem volt ismeretlen Esztergomban.^{21a} Anastasiusnak a később szentté avatott Adalbert tár-

¹⁷ ISIDORUS, *Etymologiarum libri II*, xi, 2.

¹⁸ A schemata használatára I. Nagy Károly rendeletét De litteris colendis: „in sacris paginibus scemata (sic), figure, tropi et cetera his similia inserta inveniuntur”. MGH Cap. I. 79. Továbbá I. NORDEN, E., *Die antike Kunstprosa*. Leipzig, 1898. Bd. II. 527—528. CURTIUS, E. R., *Europäischen Literatur und lateinische Mittelalter*. 2. Aufl. Bern, 1954. 71—89., és MURPHY, J. J., *Rhetoric in the Middle Ages*. Berkeley 1974. 43—88. A legendák és historiák retorikai elemzésére MEZEY L., *Athleta Patriae*. Bp. 1980. 9—19. A kor retorikai ismereteire: FICHTENAU, H., *Rhetorische Elemente in der ottonisch-salischen Herrscherurkunde*. — MIOG 68 (1960), 39—62.

¹⁹ HALM, K., *Rhetores latini minores*. Leipzig, 1863. 607—619. (CCh CXXIII A, 142—143.) Ioannes Saresberiensis is Donatus, Servius, Priscianus, Isidorus és Cassiodorus mellé állítja Bedát *Metalogiconjában*. *Metalog*. I. XIX.

²⁰ A Ramwold apát (974—1001) idejéből származó regensburgi könyvjegyzék a kora középkori szerzők nagy olvasottságáról tanúskodik, mindenekelőtt Bedáról. BECKER, G., *Catalogi bibliothecarum antiqui*. Bonnae 1885. 42.

²¹ MANITIUS *i. m.* 310.

^{21a} Patronusát Arnoldus maga is messze földön ismertnek nevezi, amikor a Dunán vérszékelybe kerülve hozzá fohászodik. PL CXXLI, 993. c.

saságában egyébként is alkalma nyílhatott a térítésekben nagy jelentőséghez jutó Emmerám-kultusz megismerésére.²² Az értelmezésekben a karácsony emlegetése egyszerű félreértése az „ipsius natalis”-szókapcsolatnak. A szerzetes küldetésének a célja mindezek ellenére nem állapítható meg, mivel a „quaedam necessitas” és a „legatione peracta” kifejezések tartalmáról a szövegből nem értesülünk. A küldetés célja nagy valószínűséggel összefügghetett a II. Konrád császár és István király között megromlott viszonynal, az ezzel kapcsolatos követváltással, noha Augustinus megjegyzése már a békekötésre (1031) vonatkozik — „Ibi ultro citroque missis oratoribus, de pace coeptum”²³ (Ekkor mindkét oldalról követeket küldtek és a békéről kezdtek tárgyalni.). Arnoldus utazására mégis a fegyveres összeütközések kirobbanása (1030) előtt kerülhetett sor, mivel azokra utalás nem történik.

Az Arnoldus-mű valóban számtalan excursusa közül még három pannóniai vonatkozásról kell említést tenni:²⁴ egy, a lech-mezei csata idejéből való visszaemlékezés közléséről (1016 D), Wolfgang, regensburgi püspök pannóniai térítési szándékáról (1021 B, C)²⁵ és a szerző pannóniai ördög-látomásának a leírásáról (1040 C). Ez utóbbi azért jelentős, mivel Arnoldus pannóniai utazásának biztos időpontját nyújtja: „Nam tempus esset aestivale, utpote sexta feria hebdomadae post Pentecosten secundae”²⁶. (Ugyanis nyáridő volt, úgymint pünkösöd utáni második hét péntekje.)

A XI. század első évtizedeiben irodalmi-nyelvtani kézikönyvek konkrét forrásokhoz kapcsolható használatáról egyetlen, de annál értékesebb adatunk van: fennmaradt Fulbert chartresi püspöknek (+ 1028) Bonipert pécsi püspökhöz írt levele, amelyben tudatja, hogy a tőle kért Priscianus-grammatikát örömmel küldi el.²⁷ E mellé helyezhető az Arnoldus szövegből tudomásunkra jutott retorikai ismeretek — így többek között Beda művének — bizonyosága. E vizsgálódások eredményeképpen nem csak az eddig is ismert és a magyar egyházzszervezés szempontjából jelentős szöveghez elemzése vált pontosabbá, hanem egy XI. századi magyarországi főpap műveltségének, a grammatikán nyugvó latin kultúrán nevelkedett egyháziak „közös nyelvének” megragadására is alkalom nyílt.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Egy 1501. évi budai tudósítás kiadásai és azok nyomdászai. 1501. május 12-én a pápa, Velence, Spanyolország, Franciaország és Lengyelország követei, illetve megbízottjai szövetséget kötöttek a magyar királlyal,¹ hogy egyesült erővel megrohanják a törököket. Erről az európai jelentőségű megállapodásáról, amely nyilván az egész kontinens, de különösen Közép-Európa lakosságát közelről érdekelte, korabeli tudósítás készült. A német nyelvű beszámoló *Die Ordnung zu Ofen* címet viseli, amit „budai haditerv”-nek

²² GYÖRFFY Gy., i. m. 140—144.

²³ GOMBOS F. A., *Szent István háborúja II. Konrád római—német császárral 1030-ban.* — Szent István Emlékkönyv II. k. 128. (Uő. Catalogus. No. 757., 358.)

²⁴ További érdekesség a „Rom-Gedanke” részletes magyarázata — „une hoc ut haec terrena civitas rerum nominetur maxima” (1049—1051) —, ami Szent István Intelmeinek Róma képehez értékes kortárs-párhuzam.

²⁵ Már idézi Frankl V., *A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története.* Pest, 1861, 333—334.

²⁶ Már idézi KATONA I., i. m. 426.

²⁷ MAKKAJ L.—MEZEY L., *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* Bp. 1960. 107—109. (PL CXXI, 210. c.) Továbbá vö. a pannonhalmi apátsági javak összeírásában levő könyvjegyzékkel (1093 körül — Donatus; GREGORIUS MAGNI: *Dialogi, Cura pastoralis, Isidorus stb...*): *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. I. k.* Bp. 1963. 64. (Kiad. A pannonhalmi Szent Benedekrend története. I. Bp. 1902. 590—591.)

¹ BALLAGI Aladár (81. sz.) tévesen 1500. július 14-i szerződésről írt.

lehetne leginkább lefordítani. A szövetségzett hatalmak ugyanis megállapodásukban részletes tervet dolgoztak ki a törökök elleni hadjáratra. Az említett tudósítás beszámol mind a szövetségről, mind az annak megkötésével kapcsolatos látványos külsőségekről, amelyekre 1501. május 12. és június 10. között került sor Budán.²

A mai újságok őseit alkotó ún. „Neue Zeitung”-ok sorában ez a kiadvány igen korainak mondható. A legrégibb ilyen jellegű nyomtatványok egyik jellemzője az, hogy jelentős részük a törökökkel foglalkozik. Teljesen érthető ez, hiszen egész Európa, de különösen a német nyelvterület déli részének lakói megalapozottan félték ettől, az őket reálisan fenyegető veszedelemtől. Nyilván élénk érdeklődéssel kísérték tehát minden ezzel kapcsolatos politikai és katonai fejleményt. Az ezekről szóló nyomtatott tudósítások iránt tehát bizonyosan jelentős kereslet mutatkozhatott.

Természetesen sor került más, ugyancsak széles érdeklődésre számot tartható eseményről szóló beszámolóknak nyomtatott formában történő közreadására is. III. Frigyes császár temetéséről készült tudósítást például 1493-ban latin és német nyelven is kinyomatták az esemény színhelyén, Bécsben. Ugyanakkor és ugyanott a törökök elleni küzdelmekről is napvilágot láttak hasonló kiadványok. Mindkét csoportba tartozó nyomtatványok jelentős magyar vonatkozásokat is tartalmaznak.³

1.

A fentiekben körvonalazott — bár véges számú — nyomtatott tudósítások sorát a 16. század első évében folytatta az említett *Die Ordnung zu Ofen*. Az előzőekben már szó esett arról az élénk érdeklődésről, amely az ilyen kiadványokkal szemben Dél-Németországban megnyilvánult. Jól bizonyítja ezt, hogy a magyar szempontból különösen fontos tudósítás több kiadásban is fennmaradt. A hazai szakirodalomban Kertbeny⁴ beszámol a „Mathis Hipfvf de Argentina” feliratot viselő jelvényt tartalmazó nyomtatványról. A kiadvány utolsó lapján álló 114 × 88 mm méretű fametszetet a strasbourg-i nyomdász, Matthias Hupfuff 1501–1506 között használta.⁵ Kertbeny leírása során a MTA könyvtárának példányára, akkor mint unikumra támaszkodott.⁶ Közlését átvette Szabó Károly⁷ és Ballagi Aladár.⁸ Ez utóbbi már tudott a berlini Staatsbibliothek példányáról is.⁹ Robert Proctor már jóval korábban regisztrálta a londoni British Museum-ban őrzött példányt is.¹⁰

A korábbi bibliográfiai megbízhatóságára vonatkozólag érdekes következtetés vonható le, ha az ember a három fent idézett leírásból összeveti a strasbourg-i nyomdász nevét: Hipfaf = Kertbeny, Hipfvf = Szabó és Hipfof = Ballagi. Tehát három forrás, három névalak! (A helyes forma természetesen Szabó Károlyé.) A háromsoros cím alatt

² OSZK Évk. 1960. 254–258.

³ OSZK Évk. 1965/6. 389–396.

⁴ KERTBENY 57. sz.

⁵ HEITZ, Paul: *Elsässische Büchermarken bis Anfang des 18. Jahrhunderts*. Strassbourg 1892. 14, reprodukció: VII. tábla 1. sz. A hat tételt tartalmazó jegyzékben, amelyben a fametszet előfordulásait sorolta fel HEITZ, a *Die Ordnung zu Ofen* nem található. — Reprodukció még: SCHMIDT, Charles: *Répertoire bibliographique strasbourgeois jusque vers 1530*. V. Strassbourg 1893. Marque 1.

⁶ Ennek az egykor „M.t.qu. 247.” jelzésű kötetnek átmenetileg nyoma veszett (vö. OSZK Évk. 1960. 276.), de később előkerült. Jelzete ma: „RM. III. 47.”

⁷ RMK. III. 99.

⁸ BALLAGI 81. sz.

⁹ Jelzete: „Flugschr. 1501/1”.

¹⁰ PROCTOR 10004. sz. — Jelzete ma a British Library-ban: 1315. d. 16. (Short-title catalogue of books printed in the German-speaking countries and german books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum. London 1962. 830.

a lap túlnyomó részét az a 140×86 mm méretű fametszet foglalja el, amely nyilván nem ehhez a kiadványhoz készült, mert az a lován ülő török szultánt ábrázolja kíséretével,¹¹ ami csak közvetetten utal a törökök elleni készülődésről hírt adó tudósítás témájáról. A metszetet a hátlapon újra lenyomták.

2.

Kertbeny említett leírásában bibliográfiai hivatkozás is olvasható: „P.I.p.259, Nr. 531. — Hr. Nr. 125.” Az első Georg Wolfgang Panzer,¹² a másik Joseph Hammer-Purgstall¹³ munkájára vonatkozik. Szemügyre véve ezeket, meg kell állapítani, hogy Kertbeny hivatkozása téves, mert mindkét korábbi leírás a Hupfuff-féle kiadásban olvashatónál jóval hosszabb címet tartalmaz, így nyilván más kiadás alapján készült. Valóban akad is ilyen: már Hellebrant Árpád leírt íyet¹⁴ Apponyi Sándor könyvtárából. Az ebben található, az előzőnél jóval hosszabb cím felsorolja a szövetséghez tartozó országokat, valamint a szerződés megkötésének pontos időpontját is.¹⁵ Hellenbrant immár joggal hivatkozhatott a fentebb említett Panzer-féle leírásra, amely — feltehetően — e kiadásnak az egykori Schwarz-féle könyvtárban őrzött példánya alapján készült.¹⁶ A neves bécsi orientalista, Hammer (1774—1856) ismertetése pedig, a címben szereplő „Boland” szó (a Lengyelországot jelölő „Poland” helyett) ezt bizonyossá teszi, hogy neki valóban ez a másodikként közölt kiadás volt a kezében.

A Hellebrant által ismertetett Apponyi-féle példány leírását természetesen meg lehet találni Apponyi Sándor könyvtárának katalógusában,¹⁷ aki ezt a kiadást egyértelműen elkülönítette a Kertbeny által közölttől. Ballagi¹⁸ már ismerte az OSZK másik példányát, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a németországi, neves Baer-antikváriumtól vett meg még az első világháború előtt. Szerepel e kiadás természetesen az OSZK korai, magyar vonatkozású röplapjainak Hubay Ilony által készített, nyomtatott katalógusában is.¹⁹ Az Apponyi-féle példányra támaszkodott Carl Göllner ismertetése is,²⁰ aki a fentiekben közölt Hupfuff-féle kiadást — tévesen — ennek variánsaként fogta fel. A ma, két legjelentősebb, 16. századi könyvállománnyal rendelkező, németországi könyvtár is őrzi még a *Die Ordnung zu Ofen* II. kiadását: München, Bayerische Staatsbibliothek²¹ és Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek.²²

Ballagi arról írt,²³ hogy a „példányok közt pár betű eltérés” tapasztalható. Nem csupán az általa ismert két példányt, amelyet az OSZK őriz, de a müncheninek és a wolfenbüttelinek reprodukcióját is összevettem egymással. Ennek során megállapítható volt, mind a négy példány bizonyosan ugyanarról a szedésről készült, a Ballagi által említett betűeltéréseket azonban nem sikerült felfedezni.

¹¹ Reprodukció: OSZK Évk. 1960. 255. — E metszet felhasználása Hupfuff 15. századi kiadványaihoz nem ismeretes: SCHRAMM, Albert: *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*. XX. Leipzig 1937. 267—281. tab.

¹² PANZER I. 259. 531. sz.

¹³ HAMMER X. 66. 125. sz.

¹⁴ RMK III. 100.

¹⁵ „Am Pfinnetag Seruacij 1501”.

¹⁶ A Schwarz-gyűjteményről bővebben l. MKSz 1984. 25—26.

¹⁷ APPONYI I. 62. sz.

¹⁸ BALLAGI 82. sz.

¹⁹ HUBAY 10. sz. — A címlap reprodukciója a 7. lapon áll.

²⁰ GÖLLNER 9. sz.

²¹ Jelzete: „Turc. 80/7.”

²² Jelzete: „105.2. Quod. (47).”

²³ BALLAGI 82. sz.

Ez a hazai szakirodalomban másodikként leírt kiadás nem tünteti fel a nyomdászát. Megállapítására immár negyed évszázaddal ezelőtt kísérletet tettem.²⁴ Ennek során arra a megállapításra jutottam, hogy az Johann Schaur augsburgi műhelyében készült. A német nyelvterületen a 16. század során készült nyomtatványok bibliográfiai jegyzékét (VD16)²⁵ összeállító müncheni szerkesztőségében betekintést kaptam a még nem publikált részekbe is. Itt találtam reá e kiadás leírására is, ahol a hiányzó nyomdát — az általam tett meghatározástól eltérően — az ulmi Johann Schäffler-féle műhely formájában egészítették ki. Szükségessé tette tehát ez a körülmény a kérdés ismételt megvizsgálását, amelynek során az alábbiakat sikerült megállapítani.

A kiadványban alkalmazott szövegtípus mérete húsz soronként 98 mm, a verzális M alakja pedig a Haebler-féle típusrepertórium rendszerezésében a 44. számot kapta. A címlap szövegét ennél jóval nagyobb fokozatú betűkkel szedték, amelynek mérete tíz soronként 76 mm, a nagy M azonban itt nem szerepel. Az ulmi nyomda felszereléséből — az említett repertórium alapján — a szövegtípusnál az 5, a címbetűknél pedig a 6. jöhet csak számításba.²⁶ Az előbbi méret húsz soronként 96 mm, az utóbbié ca 140 mm. Jóllehet ezek az értékek ugyan nem fedik pontosan a vizsgált kiadványban találhatóakat, ez a körülmény azonban önmagában még elfogadhatóvá tehetné a müncheni meghatározást. Azonban az eredeti nyomtatvány szövegtípusa verzálisainak gondosabb vizsgálata alapján megállapítható volt, hogy ezek közül egyesek méretben (pl. B, G, H, N, S), mások alakban (pl. L, T) eltérnek a Schäffler-műhelyben alkalmazottaktól.²⁷ Ezeknek a különbségeknek egy részére a British Museum ősnymtatványkatalógusa is felhívta a figyelmet, amikor a Proctor által korábban Schaur műhelyébe sorolt egyik kiadványt éppen ezek miatt attól elhatárolta,²⁸ majd a katalógus utánnymtatványban a kézírásos bejegyzéssel már kifejezetten Schäffler-hez utalta.

A *Die Ordnung zu Ofen* most tárgyalt, II. kiadása szövegtípusának viszont minden betűje pontosan megegyezik az augsburgi Schaur által használtakkal. Az összevetés alapjául használt összeállítás ugyan egy 1494-ben készült kiadványból származik, ahol a húsz sor mérete 94/95 mm volt,²⁹ azonban ezt a 2. típust — a betűk alakjának pontos megőrzése mellett — később 98/99 mm méretre átöntve használták ugyanott.³⁰ Pontosán ez a méret található a most vizsgált nyomtatványban is. Az ennek címlapján álló, kiemelő betűk is azonosak Schaur 3. típusával.³¹ Az összehasonlításhoz itt mindössze egyetlen sornyi szöveg állt azonban csak rendelkezésre,³² ahol a verzális „S” alakja más. Ebből a körülményből — ilyen szűk körű összevetés esetében — nem szükséges messzemenő és negatív következtetést az azonosítással szemben levonni, mert Schaur egy-egy típusán belül nem ritkán kétfajta betűt is használt, így az említett 2. betű típus esetében a „D”-nél³³ és „O”-nál.³⁴

A fentiek szerint tehát meg kellett erősíteni a korábbi nyomdász meghatározásomat:³⁵ A *Die Ordnung zu Ofen* II. kiadását az augsburgi Johann Schauer betűivel állították elő. Feltehető, hogy a VD 16 ettől eltérő megállapításánál szerepet játszhatott az a körül-

²⁴ OSZK Évk. 1960. 256, 276.

²⁵ VD 16.

²⁶ Typ. Rep. V. 69.

²⁷ GfT 1311.

²⁸ BMC. III. 712, LXVII. tab.

²⁹ GfT 611.

³⁰ Typ. Rep. IV. 46, V. 8.

³¹ Typ. Rep. I. 11.

³² GfT 612.

³³ BMC. II. XXXVII. tab.

³⁴ *Die Ordnung zu Ofen* a-b -2. és -5. sorában.

³⁵ OSZK Évk. 1960. 256., 276.

mény, hogy a tevékenységük egyik bázisát alkotó Benzing-féle lexikonban, amely az 1501–1700 között a német nyelvterületen tevékenykedett nyomdászokat foglalja össze, nem szerepel Schaur.³⁶ Valóban, névvel ellátott utolsó ismert kiadványa az 1500. évből ismeretes.³⁷ Azonban az ő betűivel előállított *Die Ordnung zu Ofen* a következő esztendőből ezek szerint azt bizonyítja, hogy felszerelését nem sokkal ezt követően is használták meg. Tiszta véletlen, hogy a tipográfus tevékenységi időkörenek ez a minimális kiterjesztése már másik évszázadba vezet át, amely kiadványainak és nyomdászainak feltárása a szakirodalomban sokszor más összeállításokban történik.

3.

A Budán 1501-ben létre jött és a törökök elleni haditervről szóló tudósításnak további kiadásáról adott hírt Carl Göllner.³⁸ A cím szövege itt azonos a II. kiadásban olvashatóval, de míg azt ott egyetlen, nagy méretű típussal szedték 11 sorban, addig ebben a III. kiadásban az első négy sort nagyobb, a további hatot azonban kisebb fokozatú betűkkel állították elő, míg az egészet ún. incipitjel vezet be. Egyetlen ismert példányát e kiadásnak a müncheni Bayerische Staatsbibliothek őrzi.³⁹ A kiadványon itt sem tüntették fel a nyomdát. Göllner szerint ez ugyancsak strasbourginak tűnik. Feltételezése azonban téves, mert az a müncheni Schobser-műhelyben készült.⁴⁰ A VD 16 szerkesztősége is pontosan így ítélte meg ezt a kérdést. Schobser kiadványainak összefoglaló bibliográfiájában⁴¹ ez a budai beszámoló nem szerepel.

4.

A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek, ahonnan legutóbb a Dózsa-féle parasztháborúról szóló beszámolónak korábbról ismeretlen kiadása került elő,⁴² őrzi *Die Ordnung zu Ofen* ugyanilyen unikumát.⁴³ Itt a II. és III. kiadásból már ismert hosszabb címszövegnek csak az első sora készült nagyobb fokozatú típussal, a többi hatot kisebb betűkből szedték. A nyomdász itt sem tüntette fel nevét. A VD 16 szerkesztőségének nyilvántartásaiban e feladatkörben a strasbourgi Matthias Hupfuff szerepel. Talán a III. kiadás kapcsán tett Göllner-féle téves feltételezés vezetett ehhez a megállapításhoz, vagy a szakirodalomban emlegetett és Hupfuff névvel ellátott I. kiadás híre. A részletesebb vizsgálódások során azonban más eredményre kellett jutni.

A IV. kiadásban található szövegtípus, amellyel a cím első sorától eltekintve az egész tudósítást szedték, húsz soronként 81–82 mm méretű. E betű jellegét Proctor⁴⁴ az 1501–1520 között működött németországi műhelyek nyomdai felszerelésének számbavétele során bázelnürnberginek nevezte, és előfordulásait Da VII jel alatt foglalta össze.⁴⁵ Felsorolásából — a méret alapján — négy nyomdász betűi jöhetnek számításba: Nürnberg: Gutknecht 6, Strasbourg: Hupfuff 7, Nürnberg: J. Stuchs 9, Nürnberg: A. Huber 2.

³⁶ BENZING, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts in deutschen Sprachgebiet*. 2. Aufl. Wiesbaden 1982.

³⁷ WELLER 159.

³⁸ GÖLLNER 10.

³⁹ Jelzete: „Turc. 80/8.”

⁴⁰ OSZK Évk. 1960. 256, 276.

⁴¹ SCHOTTENLOHER, Karl: *Der Münchener Buchdrucker Hans Schobser*. München 1925. Repr. Nieuwkoop 1967.

⁴² MKsz 1984. 24–33.

⁴³ Jelzete: „455.2 Theol. (7).”

⁴⁴ PROCTOR 217, 36. tab

⁴⁵ PROCTOR 198.

E betűtípusokat Gutknecht 1514-től, Hupfuff 1506-tól, J. Stuchs 1502-től, A. Huber pedig 1501-től használta. Az első sor betűit Proctor Bc III. 2 jel alatt közölte.⁴⁶ Itt a fentiek közül csak A. Huber 1. típusa található. Ezek után a VD 16 említett Hupfuff-féle meghatározását el kellett ejteni, hiszen a tipográfiai anyag és annak használati ideje ennek ellene mond. Ráadásul több mint valószínűtlen, hogy a strasbourgi nyomdász ugyanazt a tudósítást az I. kiadástól eltérő címmel a két abban használt fametszetek mellőzésével és teljesen más betűkkel is elkészítette volna.

Ezzel szemben a nürnbergi Ambrosius Huber ilyen jellegű, német nyelvű tudósítások megjelenetése kapcsán már korábbról ismeretes volt. Ő volt ugyanis az, aki az 1501. esztendő október – december hónapjaiban a törökök ellen vívott harcokról szóló *Das ist Abschrift von dem Brieff, den der Hertzog von Venedig* . . . című tudósítást ugyanezzel a szövegtípussal kinyomtatta.⁴⁷ Ambrosius Huber a IV. kiadásban látható mindkét betűjét csak 1501-től használta,⁴⁸ ugyanakkor a 15. században alkalmazott hat másik típusát ettől kezdve már nem.⁴⁹ Érdekes véletlen, hogy ez a nürnbergi nyomdász pontosan a századfordulón teljes nyomdai felszerelését újjal váltotta fel.

A 15. és 16. századi nyomtatványok és tipográfiák felszerelésének regisztrálása a szakirodalomban – a nemzetközileg kialakult gyakorlat alapján – jelentős részében egymástól elválasztva történik. Hogy ez a körülmény milyen kényszerpályára szoríthatja a nyomdász megállapításával foglalkozókat, az a II. kiadás kapcsán is már tapasztalható volt, amikor a megoldást kizárólag a 16. században keresve figyelmen kívül maradtak a korábban csak a 15. századból ismert Schaur. Most ennek az ellenkezője történt: hiszen Ambrosius Hubernek a IV. kiadásban szereplő betűinek használata csak 1501-től ismeretes. Jó módszertani tanulság ez, hogy milyen hibaforráshoz vezethet, ha a 15. század legvége és a 16. legelején készült nyomtatványok hiányzó impresszumadatait kizárólag csak a 15., vagy pedig egyedül a 16. századra vonatkozó szakirodalom alapján akarja valaki meghatározni. A helyes megoldás tehát mindkét korszak eddig feltárt ismeretanyagának párhuzamos igénybevétele.

*

Szemügyre véve a fenti négy kiadás nyomdahelyét (Augsburg, München, Nürnberg és Strasbourg) megállapítható, hogy ez pontosan az a négy dél-németországi város, ahol a Dózsa-féle parasztháborúról szóló tudósítások hét ismert kiadása közül hat napvilágot látott.⁵⁰ Nem egy esetben (Hupfuff, Schobser) még a nyomdászok is megegyeznek. Mindez nem meglepő, hiszen a német nyelvterületnek elsősorban a déli része érezte magát fenyegetettnek a törökök által. Az akkori időkben e vidéken Augsburg, Nürnberg és Strasbourg volt a legnagyobb nyomdahely, míg München területileg esett legközelebb a török birodalomhoz. A négy kiadásban fennmaradt *Die Ordnung zu Ofen* arra utal, hogy komoly kereslet mutatkozott e területen a szultán fenyegető hadaival kapcsolatos minden híradással szemben. Ezt a fenyegetettségi érzésből származó érdeklődést nyilván tudatosan fokozták a törökök elleni hadviselés költségeit is szolgáló búcsú hirdetői, élükön Raimundus Peraudi bíborossal.⁵¹ A másfél évtized után ismét Magyarországról érkező híradások már túlmutattak az oszmán seregek elleni hadviselésen, hiszen a Dózsa-féle harcok már a magyar társadalmat feszítő belső erők kirobbanásáról tudósítottak.

⁴⁶ PROCTOR 196, 212, 22 tab.

⁴⁷ OSZK Évk. 1960. 257, 277. — WELLER 211, KERTBENY 58, BALLAGI 80, HUBAY 11a GÖLLNER 18.

⁴⁸ PROCTOR 98.

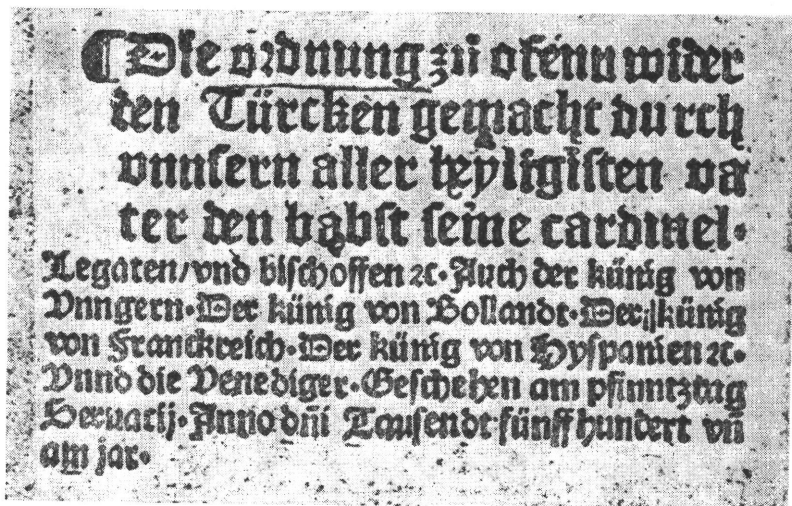
⁴⁹ Typ. Rep. I. 79, V. 50.

⁵⁰ MKsz 1984. 27–31. — A hetedik Lipcsében készült.

⁵¹ OSZK Évk. 1960. 257.

Ennek tudható be, hogy ezek még szélesebb körök érdeklődését kelthették fel: legalább hét kiadásban látott napvilágot, többek között még Lipcsében is.

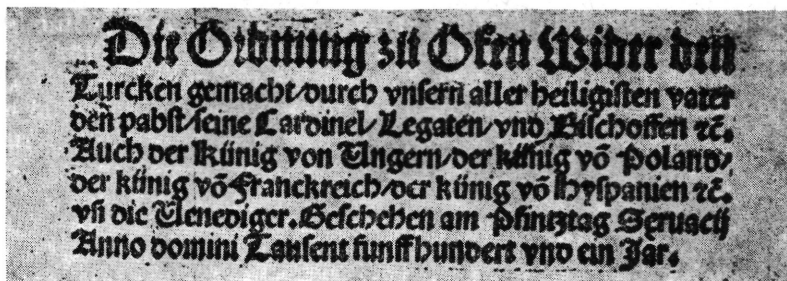
Kísérletet lehet tenni a négy, a címtől eltekintve azonos szövegű kiadás időrendjének, ill. szövegösszefüggéseik felvázolására, hiszen megtárgyalásukra a fentiekben a hazai könyvészeti irodalomban történt ismertetésük sorrendjében került sor. Úgy tűnik, hogy — akárcsak az 1514. évi tudósítás esetében — az augsburgi II. kiadás a legrégebb. Ez a feltételezés nem a címlap képének különösen archaikus voltára támaszkodik, hiszen a kiadások között, amelyekre mind még nyilván az 1501. esztendő második felében került sor, legfeljebb csak hetek telhettek el. A legutolsó, naphoz köthető esemény a budai úr-

1. ábra

napi ünnepség, vagyis 1501. június 10. Ismerve a Buda és Augsburg közötti szoros és gyors összeköttetést, feltehető, hogy a II. kiadást már 1501. június végén vagy július elején nyomtatták.

Úgy tűnik, hogy a tudósítás szövegének tagolása is alátámasztani látszik a II. kiadás időbeli elsőségét: ez az egyetlen a négy közül, ahol az időrendben utolsó esemény, az úrnapi ünnepségek leírása új lapon (A₃b) kezdődik. A kiadások közötti összefüggések felismeréséhez hasznos példát szolgáltathat Lengyelország német elnevezésének, a „Poland” szónak alakja a címben, ill. a szöveg elején álló felsorolásban. Ez a szó a II. kiadásban mindkét esetben „Boland”, a III.-ban ugyancsak egyformán, de „Bollandt”, a IV.-ben a szövegben „Boland”, de a címben „Poland”, míg az I.-ben ez a szó a címben nem szerepel, mert annak szövegét — nyilván az alatta elhelyezni kívánt, viszonylag nagy méretű fametszet miatt — erősen megrövidítették, viszont a szövegben „Poland” olvasható. Úgy tűnik tehát, hogy a II.-at vette át mind a III., mind a IV. kiadás. Ez utóbbi szolgálhatott azután alapul az I. kiadásnak. Ugyanezek az összefüggések érzékelhetők a törököt jelölő „Turken” szó ortográfiájában is. Amíg ugyanis a II. és III. kiadásban ve- gyesen olvasható a „Tur” és a „Tür” szókezdet, addig a IV.-ben és az I.-ben kizárólag csak a „Tur” alak található. Az I. kiadásban ezen kívül a szövegében hús alkalommal szereplő „Turken” szó — a többi háromtól eltérően — 15-ször „Th”-val kezdődik. Jól érzékelhető az is, hogy a „h” betű betoldása csak a szedés során vált egyre tudatosabbá, mert a „h” nélküli öt eset mind a szöveg első felében fordul elő.

2. ábra

Die Ordnung zu Ofen fentebb megvizsgált négy kiadásának rövidített leírása a következők:
I. Die ordenüg zu Ofen wider den // Thurcken gemacht, durch vnßern aller heiligften vater // den pabst. Vnd aler criftlichen fußtern !/. // metszet // [Strassburg 1501 Hupfuff].

A⁴ = [4] lev. — 4°.

Kertbeny 57, RMK III 99, Proctor 10004, Ballagi 81, Göllner 9. jegyzet.
Berlin SB, Bp. MTA, London BL.

II. Die ordüg zu Ofen wider den // Türekē gemacht durch vnnern // aller heyligiftē vatter den bapft // ... [Augsburg 1501 Schaur].

a⁴ = [4] lev. — 4° — a⁴b üres.

Panzer I. 259.531, Hammer X.66.125, RMK III 100, Apponyi 62, Ballagi 82, Hubay 10, Göllner 9.

Bp. OSzK (2 pl.), München SB, Wolfenbüttel.

III. Die ordnung zu ofenn wider // den Türecken gemacht durch // vnnern aller heyligften va//ter den babst. . . [München 1501 Schobser].

a⁴ = [4] lev. — 4°

Göllner 10.

München SB.

IV. Die Ordnung zu Ofen Wider den // Tureken gemacht, durch vnsern aller heiligften vater // den pabst. . . [Nürnberg 1501 A. Huber].

A⁴ = [4] lev. — 4° — A₁b és A₁b üres.

ø

Wolfenbüttel.

Miután a III. és IV. kiadás címlapját eddig még sehol sem reprodukálták, most erre is sor kerül: 1. ábra = III. és 2. ábra = IV. kiadás.

IRODALOM

APPONYI Sándor: *Hungarica*. I. München 1900.

BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. Bp. 1925.

BMC = *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum*. I—X. London 1908—1971. Repr. London 1963.

GfT = *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts*. Tab. I—2460. Leipzig 1907—1939.

GÖLLNER, Carl: *Turcica*. I. Bucureşti—Berlin 1961.

HAMMER, Joseph von: *Geschichte des osmanischen Reichs*. X. Pest 1835.

HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban*. Bp. 1948.

KERTBENY Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*. Bp. 1880.

OSZK Évk. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. 1960. Bp. 1962. — 1965/6. Bp. 1967.

PANZER, Georg Wolfgang: *Annalen der ältern deutschen Litteratur*. I. Nürnberg 1788.

PROCTOR, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum*. II. MDI—MDXX. Section I. London 1903.

RMK. III. = SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár. III.* Bp. 1896. Typ. Rep. = HAEBLER, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke.* Halle a. S. — Leipzig 1905—1924. Repr. 1968 Nadeln-Wiesbaden.

VD 16 = *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienen Drucke des XVI. Jahrhunderts.*

WELLER, Emil: *Repertorium typographicum. I.* Nördlingen 1864.

BORSA GEDEON

Tótfalusi ismeretlen kátékiadása. Példányt ez idő szerint nem ismerünk abból a kiskatéából, amelyet pedig saját hivatkozása értelmében kétségtelenül kinyomtatott Tótfalusi; a szakirodalom sem figyelt föl a hivatkozásra, illetve félremagyarázta; ezért illik végre bibliográfiailag számon tartanunk.

A *Mentség* 31. pontjában ugyanis ezt olvashatjuk: „A *Fundamentumot*, azaz kis catechist kinyomtatván egyebütt semmi változtatást nem töttem benne, hanem együtt kihagytam ezt: *nem*”.¹ Ezt Jakó Zsigmond a Calvin genfi kátéjára érti, amelyet Tótfalusi lefordított.²

Ismeretes azonban, hogy a *Fundamentum* nevű kiskaté, amely mostani adataink szerint Váradon jelent meg először 1654-ben, sűrűn megjelent; a 18. században főképp a debreceni nyomda kiadványaként terjedt tömegesen (1731-ben 12 000, 1734-ben 7500, 1737-ben 8000 példányt nyomtattak, az ismeretlen példányszámú 1733. évi kiadás is 3 vagy 5000 lehetett, ahogyan a számadási adatok mutatják; azaz 30 000 példány egyetlen évtizedben!)³

Ez a kiskaté (több hasonló testvére mellett, amelyet például Szenci Molnár kiadott)⁴ a Heidelbergi Káté, és a korai magyarázatok szövegéből van összeállítva. Benne megtaláljuk a Tótfalusi által idézett részleteket, amelyeket a genfi kátében hiába keresnénk, tehát ezt: „Miről ismertetnek meg a gödölyék? Felelet: E két jegyeből, hogy ők az Istent nem ismerik, és a mi urunk Jézus Krisztus evangéliumának nem engednek”. A végítélet Máté evangéliumában leírt módja a kecskék és juhok közötti különböztetés után jön a szükségtelen tagadással megterhelt kérdés, amely Tótfalusi kiadásában nem így szólt: „Vannak-e olyan hitetlenek, akik az Istent nem ismernék?” — hanem így tanulták belőle: „Vannak-e olyan hitetlenek, kik az Istent ismernek?”

Nincs példányunk az első kiadásból, és az erdélyi példányok hozzáférhetetlenek, ezért jelenleg megállapíthatatlan, hogy Tótfalusi milyen kiadást vett alapul, amelyet helyesbített.⁵ Pontos, bár nehézkes okfejtése során későbbi ellensége, Szathmári Pap János megkapja tőle, hogy „Nem lehet olyan concilium, mely előtt meg nem disputálok, ha szükséges, azt a materiát kegyelmeddel!” S mert tudjuk, hogy 1696 elején került a Szőnyi Nagy István helyére Szathmári, így a káté kiadási évét 1695-re tehetjük.⁶

Mindezek alapján ezt a kétségtelen kiadást a korabeliek címének felhasználásával így írhatjuk le:

[A Keresztyén Hitnek fő ágazatinak Fundamentumi, mellyek az Öreg Catechismusból rövid kérdésekben és feleletekben bé-foglaltattanak, és elsőben Belga nyelven ki-bocsátattanak, annak utánna a kisdedeknek éppületekért Magyar nyelvre fordítottattanak. Nyomtatott Kolosváratt, M. Tótfalusi Kis Miklós által 1695. Esztendőben.

12° 12 számozatlan levél.]

FEKETE CSABA

¹ TOLNAI Gábor—KNEB Imre kiadásában, Gyoma 1940, a 75. lapon, JAKÓ Zsigmond: *Erdélyi Féniks.* . . a 247. lapon.

² RMK I 1468.

³ BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda.* Bp. 1961, 342—343. lap.

⁴ RMNy 962.

⁵ *Studia et acta ecclesiastica* I 85—87 és 319—323; eddig ismeretlen debreceni kiadásáról máskor számolok be; P I 839 és V 251.

⁶ HERPEI János: *Adattár.* . . III 197.

Egy 1790-ben kiadott röpirat és magyar fordítója. Eddig is tudtuk, hogy Kazinczy Ferenc könyvtárai nem kizárólag írónk érdeklődése, tájékozódása szempontjából fontosak és érdekeseek számunkra. A kutatás több példát szolgáltatott arra vonatkozólag, hogy az egyes könyveken, a könyvtár tartalmán túl azok a rövidebb-hosszabb bejegyzések is tanulmányozásra méltók, amelyek a mindig jól értesült Kazinczy tollából származnak, és amelyek hol egy név nélkül megjelentetett könyv vagy röpirat szerzőségére vonatkoznak, hol néhány sorban felvázolják a szerző (fordító), esetleg a könyv sorsát.¹ Így derült fény a *Politisch-kirchliches Manch-Hermäon* szerzőségére, amelyet hol Berzeviczy Gergelynek, hol Hajnóczy Józsefnek tulajdonítottak, pedig Molnár János a szerző; így arra, hogy a kalandor Trenck *Glückwunsch an die Ungarn* c. verse egyik magyar tolmácsa Verseghy Ferenc volt. (Mind a mai napig nem vett tudomást erről a Verseghy-kutatás.) Több helyütt még mindig Barics (Barits) Adalbertnek tulajdonítják a szintén 1790-es *Dissertatio statistica*t,² jóllehet Kazinczy Ferenc a hozzá egyébként közel álló Török Lajost tartja szerzőjének. Kazinczy bejegyzései hitelt érdemlők, hiszen már fogsága előtt (vagy akkor igazán?) számos fontos személyiséggel épített ki jó kapcsolatokat: szabadkőműves összeköttetései, a jozefinus évtizedben viselt tisztsége, illetve a megyei küzdelmekben játszott és eddig talán nem eléggé hangsúlyozott szerepe sok olyan információ birtokába juttatták, amely egyes (politikai tartalmú) röpirat, kötet „titkait” feltárta előtte. Annál is inkább, mert törekedett ilyen „titkok” ismeretére. Írói eszmélkedésével egykorú gyűjtő szenvedélye, érdeklődése a könyvek, a képek, a metszetek, a térképek, egyáltalában a különlegességek, a művelődéstörténeti jellegű apróságok iránt. Levelezése ezért tele van anekdotákkal, életképekkel, nyomtatványokról, portrékról szóló hírekkel. Mindennek természetesen a könyvtörténet is nagy hasznát látja.

Azt is tudjuk, hogy Kazinczy az elsők közé tartozott, aki magát a könyvet szerette, becsülte a nyomdászszakmát, izlésefejlesztő programjának a könyvművészet szerves része. Könyvbeszerzéseiben egyként vezette a ritka, régi, értékes könyvek szeretete és saját korszaka jobb megismerésének eltökélt szándéka. Ránk maradt két könyvtárjegyzéke arról tanúskodik,⁴ hogy különleges érdeklődéssel fordult a jozefinus évtized kiadványai felé, az 1780—1790. közötti évtized röpirataiból, brosúráiból (nemcsak a Magyarországi területén kiadott füzetekből, könyvekből, hanem osztrák vagy német „termékekből” is) szép gyűjteményt állított össze. Mind a sárospataki főiskolának,⁵ mind pedig Jankovich Miklósnak eladott könyvtára szép számmal tartalmaz II. Józsefet és rendszerét illető műveket; ugyancsak bőségesen találunk II. Lipót uralkodásának két esztendeje alatt megjelent kiadványokat is. Nem lehetetlen, hogy Kazinczy Ferenc példája készítette Jankovich Miklóst könyvei hasonló csoportosítására. Péczeli József II. József-életrajzát — a könyv belső borítóján található bejegyzés szerint — Jankovich Miklós 34 krajcárért

¹ HARSÁNYI István: *Kazinczy és a Kártigám*. Irodalomtörténet 1914. 106—110., Uő.: XVIII. századi nyomtatványok eddig ismeretlen szerzői. Magyar Könyvszemle 1939. 187—190., JAKOB Károly: *Trenck Glückwunsch an die Ungarn* c. költeményének magyar fordításai. Irodalomtörténeti Közlemények 1928. 118., GULYÁS József: *Kazinczy jegyzetei néhány könyv szerzőjét illetőleg*. Uo. 1935. 67.

² Vö.: CSÁKY, Moritz: *Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*. Wien 1981. 84, 248.

³ HAIMAN György: *Kazinczy és a könyvművészet*. Kazinczynak Poétai berke szövegének, valamint Kazinczy kezdeményezésére készült rézmetszetek hasonmásával. Bp. 1981.

⁴ GULYÁS József: *Kazinczy könyvtárjegyzéke 1807-ből*. Sárospatak 1950. Gépirat a szerző bejegyzéseivel. OSZK Kt. Fol. Hung. 2265., Francisci Kazinczii Bibliotheca Antiquaria. Széphalmi 1808. Uo. Oct. Lat. 2. A sárospataki könyvtárjegyzékről vö.: BARCZA József: *Kazinczy Ferenc első könyvtára*. Magyar Könyvszemle 1962. 203—205, 1963. 92—98, 242—249.

⁵ GULYÁS József: *Kazinczy mint gyűjtő*. Debreceni Szemle 1932. 272—278.

vásárolta meg, és besorolta a II. József kora történetét tárgyaló kiadványok gyűjteményébe.⁶

Innen bukkant elő egy német nyelvű röpirat: a *Joseph der II. in Elysium* című kis füzet, amelynek belső címlapján találtuk az alábbiakat, Kazinczy Ferenc jellegzetes betűivel:

„Ezt a' firkált munkát a' Füger rajzolatjain 's Birkenstock' magyarázatján kívül, az teszi nevezetessé, hogy ennek magyarra való fordítása miatt Gróf Teleki József, Ugocsa Vgyei Fő Ispán és később' Korona-Ór Excell. a' Tokaji Predikátort, Nádaskai Andrást, a' Papságból ki akarta tétetni; azon botránkozván-meg, hogy Kálvinista Pap Olly munkát tartott méltónak a' fordításra, a' mellyben Voltaire, Rousseau és Bayle szállalnak-meg, 's terjesztik a Keresztyén vallás ellen való idegenséget. — Irtam Széphanon, Martz 6d 1806
Kazinczy Fer.”⁷

A szakirodalom már eddig is számon tartotta e munkának magyar fordítását, de azt feltételesen Szirmay Antalnak tulajdonította.⁸ Szirmay Antal szerzőségét kizárja az a tény, hogy életrajzírója, Kazinczy Ferenc (1) nem sorolja föl munkái között, jóllehet 1790-ből ismeri munkáját (fordítását).⁹ Ellenben Szinnyi József bio-bibliográfiája Nádaskai András lelkészt tünteti föl a Pozsonyban 1788-ban napvilágot látott *Fridrik Elísiomban* c. brosúra fordítójaként.¹⁰ Mindkét röpiratnak a bécsi orvos, Samuel Jacob Schröckh volt a szerzője.¹¹ A bécsi brosúráradatból az üzleti hasznot is szem előtt tartó szerző alaposan kivette részét, névtelenül több röpiratot írt a szerzetesek és az előítélet ellen. Nádaskai András (nem tévesztendő össze a később működött sárospataki nyomdásszal!) sárospataki diákévei után Tállyára került, innen Tokajba. Elképzelhető, hogy Kazinczy Ferenc személyesen ismerte, talán őtöle magától hallotta „ügyét”.

Bizonytalan marad, hogy Kazinczy csak a német eredetit tartotta a kezében, vagy a magyar kötetet is forgatta-e. Azért kétséges ez, mert a két változatot összehasonlítva, tapasztalhatjuk, hogy éppen a Teleki József által rosszallt rész maradt el a magyar fordításban, tehát ama bizonyos *Eilfter Auftritt* (párbeszédkekből, jelenetekből áll a brosúra, itt a tizenegyedik jelenetről van szó), amelyben Bayle és Ganganelli (XIV. Kelemen pápa) együtt szerepel. Ha pontos Kazinczy információja, feltehetőleg még a megjelenés előtt sikerült Telekinek megakadályozni a röpirat teljes szövegének magyar kinyomtatását. Így is maradt azonban éppen elég „gyúanyag”, a toleranciát helyeslő, de a jozefinus rendszert számos tekintetben bíráló kitétel. Figyelmet érdemel, hogy a bécsi szerző megjeleníti II. Rákóczi Ferencet, számos olyan kívánságot adva szájába, amely rokonszenvre tarthatott számot a magyarok körében. Általában elmondhatjuk, hogy a bécsi szerző röpiratának stílusa nemcsak gördülékenyebb és pontosabb, mint a magyar fordításé, hanem kifejezéseiben erőteljesebb, indulatosabb is. A kihagyásokon kívül a leglényegesebb változtatást az utolsó mondatokban lelhetjük: „... und Deutschlands Flor und Wohlergehen werde immer erhöhét!” „és a' Magyar Nemzet virágozzon mindég!”

⁶ OSZK nagyraktári jelzete: 216.239. RR.

⁷ OSZK Kt. Oct. Hung. 1303.

⁸ BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 409., KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. Bp. 1954. II. 313.

⁹ KAZINCZY Ferenc: *Szirmay Antal Udvari-Tanácsos Ur' Élete*. Felső Magyar Országi Minerva 1824. 349—354. Kazinczy ezt az életrajzt SZIRMAY „Tulajdon jegyzései” után készítette. SZIRMAY 1790-es fordítása: *Második Leopold magyar király Eleuterinek egy magyar prófátának látása szerént*. Az eredeti mű szerzője: KERESZTURI József.

¹⁰ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. Bp. 1903. 507—508. hasáb. Vö.: BALLAGI: *i. m.* 145—148. A röpirat eredetije először 1786-ban, második kiadásban 1790-ben jelent meg Bécsben.

¹¹ WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Wien 1786. Einunddreißigster Teil 315—316.

Érthető lesz Teleki Józsefnek felháborodása, ha idézünk a kihagyott tizenegyedik jelenésből. Kazinczy véleménye egyben elhatárolódás a főúrtól, akit más érdemeiért becsült. Igazolva látjuk F. Csanak Dóra megállapítását a kettejük közt valóban létező, bár nyíltan kifejezésre nem jutó ellentéttről:

„A Telekinél következetesebben és tartósabban jozefinista, majd később tovább radikalizálódó Kazinczy idegenkedett a konzervatívabb gondolkodású főúrtól”.¹² Azt hiszem, árnyalatnyi eltérés: Kazinczy rövid jegyzete nem „konzervatívabb”, hanem konzervatív gondolkodású főurat jelöl. És most az idézetek! Ganganelli, éppen XIV. Kelemen pápa szájába adja a tolerancia dicséretét a bécsi orvos-szerző, valamint a nyomtatás- és a sajtószabadság számára oly lényeges liberalizálásának méltánylását.

„Den größten Ruhm, den Eure Majestät über Dero Regierung verbreitet haben, ist unstreitig die eingeführte allgemeine Toleranz, und die zur Beförderung der Aufklärung so nothwendige Druck- und Preßfreyheit.”

Néhány nappal később Bayle emígy fogalmazza meg Európa reménykedését: „Die meiste Hofnung einer allgemeinen politischen und religiösen Regeneration der europäischen Staaten, wird die neue französische Constitution geben — und der Durchbruch der allgemeinen Aufklärung gewiß mit schnellen Schritten bewirkt worden.”

Kazinczy és társai is osztották a reménykedés hitét a bécsi könyvkereskedővel (aki akár őszintén vallotta, akár számításból szólaltatta meg a francia alkotmány emberjogokat biztosító paragrafusait ünneplők véleményét), viszont Telekit elrettenthette, ha ilyen sorokat magyarul, lelkész tollából lát papírra vetve.

Igen jellemző az ilyen típusú művekre a különböző, egymással csak néhány vonatkozásban érintkező álláspontok ütköztetése.¹³ D'Argens, a II. Frigyessel levelező, egy ideig Berlinben élő bölcselel és II. Frigyes szavai mintegy egymást egészítik ki, és képviselik a felvilágosodásnak mérsékelt változatát. Együtt adják meg — a szerző és a fordító előadás-módja szerint — az elfogadhatónak tetsző igazságot:

D'Argens: Már a' tizenhétödik Száznak vége felé nem igen lehet az embereknek meg határozva eleikbe írni mit hidjenek, és őket a' következő dolgoknak félelemmel tellyes virása [várása] 's reménylése által venni arra, hogy erköltsökre nézve jó rend tartók 's engedelmesek legyenek. — A' nevelésnek jobb módjai — a' jobb rendtartás — a' köldülátsnak és a' földhöz ragadott szegénységnek el távoztatása — többet használna az emberek erköltsnek meg javítására, mint minden egyéb a' féle eszközök, minden rangban 's állapotban lévő emberek annyira meg világosodtak elméjekben, hogy lehetetlen őket többé Rendelések 's szerzemények alá szoritani.”

Fridrik: „Meg kell betsülni a' köresztyén vallást, és meg maradni a' mellett, tsak hogy senkinek Lelki ismérétén nem szükség erőszakot tenni, hanem gondolkodjon kiki szabadon.”

Amikor a felvilágosodott gondolkodóknak a röpiratban a szemére hányják, hogy engedetlenségre tanították a népet, a szerző Voltaire szájába adja a választ, de nem annyira Voltaire, mint inkább Rousseau nézeteihez közel álló álláspontot körvonalazva:

Voltaire: mi azt sohasem prédikállottuk, hanem az egymásnak el türését (Toleranz) 's el szenyvedését; és az igazgatások módjának meg jobbítását; hogy ollat kellene fel állítani, a' melly jobban meg egyezne természeti állapottyokkal az embereknek, a' kik mindnyájan úgy születteknek, mint szabadosok. — Ha ezt a' tudományt az emberek nem jól fordították a' magok hasznokra, mi annak nem vagyunk okai.”

¹² F. CSANAK Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Bp. 1983. 210.

¹³ Ilyen típusú mű: [HORÁNYI Elek]: *Josephus II. in campis Elysiis Somnium Eleutheri Pannonii*. [Buda 1790.]

S mit mond Rákóczi Ferenc? Először is azt, hogy nem az uralkodó személyének ellensége, hanem a praktikáknak, amelyeket „akkor az Austriai Ház” főzött ki a szeretett haza ellen. Még tanulságosabb egy másik passzus, amely olyan érvrendszeret tartalmaz, amely pontosan beleillik az 1790-es esztendő magyarországi közhangulatába. Itt a német szöveg még beszédesebb, mint a magyar; majdnem jobban formálja meg a magyar nemzeti követeléseket. Éppen ezért idézzük előbb a német, majd a magyar textust:

Ragoczy: So wie ich meine Nation kenne, ist es gewiß Selbstgefühl ihrer Kraft und ihrer Rechte, das sie anstrebt. — Wenn man einer Nation verbietet, ihre Nationaltracht zu tragen — wenn man ihr verbietet ihre Nationalsprache zu sprechen — wenn man ihr verbietet ihre Nationalsammlungen zu halten — wenn man ihre königliche Krone, die jederzeit ein heiliges National-Depot gewesen, wegführt — aller übrigen Beschränkungen nicht zu gedenken — sollte das nicht den Sinn der Freyheit erwecken?“

Rákóczi: A' mennyire én a' magam Nemzetemet ismerem, bizonyosan a' magok erejeknek 's igazságoknak érzése éleszti őket — Ha valamely Nemzetnek nem szabad a' maga szokott ruhájába járnai — a' maga született nyelvén, vagy szokott nyelvén beszélni — a' maga szokása szerint Gyűllést tartani — ha az ő Királyi Koronáját, mellyet mindég úgy tartott, mint Ország Kintsét, el viszik — egyéb tsonkúlásokat el halgatvány — mind ez nem elégséges [sic!] arra, hogy ő neki az ő szabadságai eszébe jussanak?“

Több szempontból kell felfigyelnünk erre a részletre. Először úgy, hogy osztrák részről teljes megértés mutatkozik a magyar sérelmek iránt. Másodszor úgy, hogy mindez II. Rákóczi Ferenc szájába adva hangzik el. A XVIII. századi Rákóczi-kultusz történetéhez ez a röpirat is hozzátartozik. Még akkor is, ha a hangoztatott sérelmeket akár a konzervatív nemesi tábor is a magáénak vallhatta volna; s a legradikálisabb nézeteket nem Rákóczi Ferenc mondja ki. A röpirat egészében, illetve ebben a beszélgetésben egyáltalában nem rosszálló hangúlyok közepette esendül föl Rákóczi szava. A röpirat II. József ellen irányul, pontosabban szólva, a toleranciát dicsérei, az önkényes intézkedéseket (vagy amit annak tart a szerző) kárhóztatja. Ebben az érvelésben fontos szerep jut Rákóczi Ferenc jelenetének. Itt kerülhet sorra a magyar nemzet ellen elkövetett „vétségek” felsorolása, míg az előzőekben és a következő jelenetekben a helytelenül felfogott uralkodás a bírálattal tárgya. A prognózison érezhető, hogy a francia forradalom ihlette. Ismét Voltaire mondja ki a veszedelmes mondatokat, nem Rousseau. A magyar szöveg itt tompítani látszik az eredetit:

Voltaire: „Es stehet eine allgemeine Revolution bevor, und diejenigen Landesherrn werden am besten davon kommen, welche sie selbst befördern, und mit ihren Völkern neue Transactionen eingehen, um einer traurigen Empörung zuvorzukommen.“

Voltaire: „Az egész Európában változásnak kell esni, és azok a' Fejedelmek fognak legjobban járnai, a' kik azt magok indítták el, és a' magok hatalmak a' latt [!] való néppel újobban egygyeznek, hogy a' veszedelmes párt ütést el kerülhessék.“

Aligha szorul bizonyításra, hogy a bemutatott röpirat, amelynek most már valóban ismerjük fordítóját, Nádaskai András személyében, érdekes, az 1790-es esztendő közhangulatát jelző munka, amelyet számon kell tartanunk. Felhívja a figyelmet arra, hogy mennyire szükség volna a Kazinczy-könyvtárjegyzék szövegkritikai közreadására, ennek alapján megkeresve az esetleges további bejegyzéseket. Esetleg olyanokat is találhatunk, amelyek nem kerültek kézírattárba, hanem például az Országos Széchényi Könyvtár nagyraktári állományában rejtőznek. A XVIII. századi magyarországi nyomtatványokat feltáró, leíró vállalkozásnak számottevő segítséget adhatna a szerzőkre, nyomdákra, fordítókra vonatkozó Kazinczy-bejegyzések közzlése, számontartása.¹⁴ Éppen az ilyen jellegű feltáró munkának lehetjük néhány (sajnos, nem valamennyi!) eredményét az Országos Széchényi Könyvtár könyvkatalógusában. De nemcsak bibliográfiai szempontból volna kívánatos ennek a nem csekély fáradságot igénylő kutatásnak elvégzése. Kazinczy Ferenc nem tipikus alakja a XVIII. század végi magyar gondolkodásnak, ha-

nem kiemelkedő képviselője, és könyvtárjegyzéke gondolkodói-írói világába is bepillantást enged. Tehát irodalomtörténetileg is hasznos vállalkozás lenne a följebb körvonalazott munka.

Berlász Jenő, Csanak Dóra, Fülöp Géza, Somkuti Gabriella (a régebbi kutatók közül Szarvasi Margit) sok fontos tanulmánnyal gyarapították a XVIII. századi magyar könyvtári kultúráról szóló tudásunkat. A kutatás azonban a folytatást igényli. Például Berzeviczy Gergely, Kazinczy Ferenc és Versegly Ferenc könyvtára (ez utóbbiról doktori értekezés készült Deme Zoltán tollából, ami remélhetőleg a közeljövőben megjelenik)¹⁵ sokat árul el gyűjtőjéről, sokat árulhat el magukról a könyvekről, még többet a korszakról. Dolgozatunk legyen az ilyen jellegű szakdolgozatok, doktori értekezések ösztönzője.¹⁶

FRIED ISTVÁN

Decsy Sámuel szerkesztői működéséhez (1807–1811). Decsy Sámuel levelezéséből eddig mindössze néhány darabot ismerünk nyomtatásban.¹ A közölt darabok mindegyike Decsy működésének legkorábbi szakaszában kelt; a legkésőbbi, a gr. Széchényi Ferenchez írott is éppen akkor (1793. dec. 6-án) keletkezett, amikor Decsy megkapta a *Magyar Kurír* szerkesztését, s hozzáláthatott szerkesztői elveinek megvalósításához.

Az újság elődje az udvar által eltávolított Szacsvey Sándor alatt élte fénykorát.² Decsyre az a feladat várt, hogy az ismét engedélyezett *Magyar Kurír*nak újra olvasóközönséget szerezzen, és oly módon szerkessze, hogy a lap minél ritkábban kerüljön összekötőközésbe a cenzúrával. Kezdetben (Bél Mátyás hagyományait folytatva) Európa földrajzi és történeti viszonyait leíró értekezéseket közölt, s ezek mellett jelentek meg a Bécsben kiadott hivatalos hadijelentések, külföldi lapokból átvett rövid közlemények.

¹⁴ Itt közlünk egy másik könyvbejegyzést Kazinczytól. A könyv szerzője és címe: SENNOWITZ, Matthias: *Grundlinien zu einem vollständigeren Werke, über bessere Erziehung und Versorgung der Niedern Volks-Classe und des Weiblichen Geschlechts in Ungarn.* [Eperjes] 1801. A bejegyzés szövege: az 1. folio recton: „Nevezetes Munka. Lásd a' túlsó lapot.” 2. folio recton: „Megjelenvén ez a' Munka, Prof. Sennowitz Úr Bécsbe parancsoltatott, hogy mentse magát, miért merészkedett előre meg nem kért és meg nem nyert engedelem nélkül a' Császárhoz egy Ajánlást tenni: (!) Munkája' Elébe. Prof. Sennowitz azt felelte Magának Ó Felsőségnek, hogy ezt azért cselekedte, mert látta, hogy így több tekintetet nyer szándéka. Büntetést nem szenvedett: igen megfeddést. Prof. S. Úr ezen alkalmatossággal úgy szóla a' Magyarok' áldozatjaik felől, a' mint illet.” OSZK Kt. Oct. Hung. 1781. A Széchényi Könyvtár 1966-ban vásárolta meg ezt a kötetet. A könyvet újrakötötték előző tulajdonosai, és a könyv kötésekor észrevehetőleg levágták a lapok alját. Ezért nincs rajta aláírás és a dátum, mint a többi ilyen esetben. A kézírás vitathatatlanul Kazinczyé.

¹⁵ Deme Zoltán doktori értekezése a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke Könyvtárában található, Debrecenben.

¹⁶ Ezekhez a vizsgálatokhoz az alábbi értekezések adhatnak jó fogózt: BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867.* Bp. 1981., Uő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században.* In: Irodalom és felvilágosodás. Szerk.: SZAUDER József–TARNAI Andor. Bp. 1974. 283–332., F. CSANAK Dóra: *Teleki József könyvtára.* In: Uo. 401–443., FÜLÖP Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Bp. 1978., FRIED István: „Slavica” in der Bibliothek von Daniel Cornides. *Studia Slavica* 1979. 131–136., MIX York-Gothardt: *Systematische Auswahl und arbeitsorientierte Lektüre. Die Privatbibliothek des Dichters und Philologen Johann Heinrich Voß.* Wolfenbüttler Notizen zur Buchgeschichte 6, 1981. V/1: 308–320., SOMKUTI Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye.* OSZK Évkönyv 1970–71. Bp. 1973. 175–215., SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században.* Bp. 1934.

¹ Decsy Sámuel levele Szentgyörgyi István pataki tanárhoz, Sárospataki Füzetek 1905, 188–191. IVÁNYI Béla: *Irodalomtörténeti levelek a gróf Teleki család gyömrői levéltárából,* ItK 1918, 99–101. VALJAVEC Frigyes: *Magyar írók levelei gróf Széchényi Ferenchez,* ItK 1934, 307–312.

² *A magyar sajtó története I. köt.* (Szerk. KÓKAY György) Bp. 1979. 150 skk.

A közönség azonban frissebb információkra, bátrabb véleményre volt kíváncsi; annál is inkább, mert Pesten nem lévén magyar nyelvű hírlap, a *Magyar Kurír*, a *Bécsi Magyar Mercurius* és a *Magyar Hirmondó* (a három bécsi lap) jelentette ekkor a teljes magyar nyelvű hírlapirodalmat. 1798-ban Pánczél Dániel újságja, a *Bécsi Magyar Mercurius* összeolvadt a *Magyar Kurírral*, s Pánczél és Decsy egészen 1816-ig, Decsy haláláig közösen szerkesztette a lapot.³ Ennek a közös szerkesztői működésnek az idejéről való a három levél és az elismervény, amit az alábbiakban közlök.⁴

Mindhárom levél címzettje Jordánszky Elek (1765—1840), a későbbi érseki helynök és protonotárius. Jordánszky és Decsy kapcsolata az első levél szerint 1807-ben már régebbi múltra tekintett vissza. Ebben Decsy Jordánszky pozsonyi kanonoki kinevezéséhez gratulált, viszonylag frissen: a címzett 1807. augusztus 10-én kapta kinevezését és az akadémia prodirectori tisztét.⁵

A következő levél 1807 decemberéből való. Decsy elkérte benne Jordánszkytól egy nemrég mondott beszédét, hogy mielőbb közölhesse lapjában. Először gondosan beszámolt a rábízott kézirat sorsáról, s szóba hozta Ürményi Péter esztergomi kanonokot (1768—1839), aki szintén akkoriban, 1807 júliusában nyerte el stallumát, s lett egyúttal a Pazmaneum vezetője.⁶

A két „oratio”, amit Decsy latinról lefordított, a *Magyar Kurír* 1807. dec. 3-i, ill. dec. 11-i számában jelent meg. Két üdvözlő beszédről van szó, melyet Jordánszky Bécsben, Pozsony vármegye küldöttségének vezetőjeként mondott el akkor, amikor Pálffy Károly (1735—1816), a megye örökös főispánja visszavonult a közügyektől, lemondott királyi kancellári tisztéről, és az uralkodó fiágon örökletes birodalmi hercegi címmel tüntette ki. Az új kancellár Erdődy József (a későbbi Nyitra vármegyei főispán) lett, aki a vármegyéhez a Pálffyakkal való rokonsága és pozsonyi születése által kötődött. Az első beszédnek Pálffy, a másodiknak Erdődy a címzettje. Az eseményt így kommentálta a *Magyar Kurír* 1807. dec. 3-i száma:

„Tekintetes Posony vármegyének a' mult November hónapban közönséges Gyűlésére nagy számmal öszve gyűlt Rendjei és Karjai tisztele (!) örökös Fő Ispányokat Pálffy Károly Eő Herczegségét (!) ezen fényes méltóságra lett emeltetésére meg tisztelni kívánván, egy 16 Papi és Világi fő személyekből álló deputatiot rendeltek ki, a' kik a' közelebb mult héten ide fel jövéen . . . kötelességeket végbe vitték. Ezen válogatott személyekből álló Deputationak Szószóllója Fő Tisztelendő Jordánszky Elek Pozsonyi Kánonok Ur, következőnké ekes és gyökeres derék Oratiot mondott Fő Herczegsége előtt.”

Decsy és Pánczél viszonyára általában jellemző, amit a levélben erről olvashatunk. Rivalizálásuk már legalább egy-két évtizedre nyúlt vissza: 1793-ban Pánczél megpályázta a *Magyar Kurír* szerkesztői tisztét, s csak akkor indította meg a *Bécsi Magyar Mercuriust*, amikor az újságot nem ő kapta meg. A két lap egyesülése után Decsy attól tartott, hogy Pánczél kiszorítja a laptól. Amikor helyzete ingatagabbá vált, megvádolta Pánczélt, hogy két társával együtt a lap megkaparintására szövetkezett.⁷

A Decsynél jóval fiatalabb Pánczél (1760—1834)⁸ valóban követett el hibákat, s Decsy jogosan jegyezte meg, hogy az első beszéd számos nyomdahiábával és elírással jelent meg; ilyeneket már az idézett bevezető részben is találunk. ( )

³ Uo. 152.

⁴ A levelek lelőhelye: Jordánszky Elek hagyatéka, Főegyházmegyei káptalani levéltár, Esztergom.

⁵ KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok*, Esztergom 1900, 429.

⁶ Uo. 421.

⁷ WERTHEIMER József: *Adalékok a Magyar Kurír történelméhez*, Századok 1897, 25.

⁸ KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780—1795)* Bp. 1970, 409—413.

1805-től több külpolitikai tárgyú, és emiatt feltehetőleg nagyobb érdeklődést keltő cikkek kerültek a lapba. Az ok egyrészt a konkurencia, amit Kulcsár István 1806-ban meginduló pesti magyar nyelvű újságja, a *Hazai Tudósítások* (1808-tól *Hazai és Külföldi Tudósítások*) jelentett,⁹ másrészt az európai események felgyorsulása. Decsy ilyen irányú érdeklődését jelzi levelének befejező része; az itt szereplő Hetruria az 1807-ben létrehozott, később toscanai nagyfejedelemség néven ismert Közép-Itáliai francia tartományt, a „7. szigetbeli Respublika” az 1807-ben francia befolyás alá került Hét Egyesült Sziget nevű görög köztársaságot jelenti.¹⁰

Ezután Decsy a bécsi eseményekről tudósította Jordánszkyt: a király 2. napjáról, Majláth György (1752–1821) udvari tanácsos (később királyi személynök, s a királyi tábla elnöke), Aczél István királyi tanácsos, és az új kancellár, Erdődy József budai utazásáról.¹¹

A harmadik levél 1811-ből való, s az 1808-as keltezésű elismervénnyel együtt azt bizonyítja, hogy Decsy számára a befolyásos Jordánszky fontos személy volt: tudósítóként vagy hírforrásként nem nélkülözhetette; fel is használta az információkat, amikhez általa jutott, cserébe viszont lapjában a kanonok érdemeit hangsúlyozta.

A dátumokat Jordánszky saját kezűleg írta rá a levelekre és az elismervényre. Az ő kézírása olvasható azon a két lapon is, amely a leveleket követi. Az első szövege: „Magyar Kurír 1810 4^{tm} trimestre 45–46.” valószínűleg az 1810. dec. 18-i *Magyar Kurír*-beli közleményre utalt. Ebben I. Ferenc a hitelügyletek lebonyolításának érdekében elrendelte, hogy a pengő, ill. konvenciók pénzben kikötött tartozást meghatározott ideig határozott mennyiségű „bankócédulával” is ki lehessen egyenlíteni. A másik lapon számoszlopok találhatók.

A három levél, illetve az elismervény szövege:

1.

Decsy Sámuel Jordánszky Eleknek (Bécs, 1807. aug. 21.)

Fő Tisztelendő Kanonok Ur

Erdemem felett való Fő Tisztelendő Uram!

Elsőben is felettebb örvendek, hogy Fő Tisztelendő Uram kívánsága néminémű részben be tellyesedett, egyszersmind szívem szerint kívánom, hogy ezen Méltóságos Papi Hivatal nagyobbnak el érésére legyen léptső.

Másodsor tudni kívánom, mikor tajban fog Fő Tisztelendő Kánonok Uram Posonba által menni, hogy a' szerint expediálhassam a' Magy. Kurírt.

Tőbnire betses úri favoriba ajánlott, méltó tisztelettel maradok Bécsben 21^a Aug. 1807

Fő Tisztelendő Kanonok

Uramnak

mindenkori alázatos kész szolgálja
Decsy Sámuel mp.

De dato 21. Augusti 1807.

Domini Decsy quoad novellas meas
accepti die 22. cum novis.

⁹ *A magyar sajtó története I*, 155.

¹⁰ *Világtörténeti Kisenciklopédia*, Bp. 1983, I. köt. 347, II. köt. 801.

¹¹ NAGY Iván: *Magyarország családai*, Pest 1865, L. köt. 5. VII. köt. 252.

Decsy Sámuel Jordánszky Eleknek (Bécs, 1807. dec. 11.)

Fő Tisztelendő Kánonok Úr,
Érdemem felett való Fő Tisztelendő Uram!

Azon Manuscriptumot, melyet velem itt lételenek utolsó napján közleni méltóztatott, tett fogadásomhoz képest nem 5, hanem még 4 óra előtt magam vissza vittem a' Pazmaniták Collegiumába. De mivel sem maga Fő Tisztelendő Úr, sem F. Tisztelendő Ürményi Kánonok Ur oda haza nem vóltak, a' Portás kezébe adtam, oly utasítás mellett, hogy azt Fő Tisztelendő Uram kezébe szolgáltassa; reményelem, végbe is vitte kötelességét.

En mind a' két oratiót által fordítottam, meg vallom, nehéz stylusuk lévén, nem kis munkával; mindazáltal reménységem szerént, erthetőképen. Minthogy két héttől fogva nem én, hanem Pánczél írja a' Magy. Kurirt, kezéhez küldöttem a' fordítást oly utasítás mellett, hogy azokat nyolczad nappal ennekelőtte a' Kurirba bé iktassa, és pro Correctura nékem küldje által. De ez a' löfejú Székely sem az elsőt, sem a' másodikat nem mivelte. Az elsőbet békességes türéssel el szenvedtem; de hogy az utolsobbat nem mivelte, tudniillik hogy correcturára hozzám nem küldötte, igen nagyon bosszonkodom, mivel a' Mscriptumot eleibe nem tévén az első oratióba sok hibát hagyott- A 2-ikat, melyet ma iktatott bé a' Kurirba magam corrigáltam, reményelem hibás nem leszen.

Leg nagyobb újság ez, hogy a' Svéciai Király az Angliai Allianciát el hagyta, és hogy I. Sándor Orosz Császár világossan hadat indított az Anglusok ellen. A Manifestumot, melly Francia nyelvén iratott, nyolczad nappal ennekelőtte már meg szerzettem magamnak. Ellenben az Anglusok is Dánia, Hollandia, Nápoly, Hetruria országok, és a' 7. szigetbeli Respublika ellen hadat indítottak, meg válik, mellyik résznek fog inkább a' hadi szerentse szolgálni.

Eő Felsége tegnap előtt, a' Cancellarius Eő Excellentiája, és Majláth 's Aczél Udvari Consiliarius Urak pedig még a' múlt héten le mentek Budára.

Tőbnire tapasztalt kegyességébe ajánlott, határ nélkül való tisztelettel maradok Fő Tisztelendő Canonok Urnak
Bécsben 11^a Xbris 1807.

örökös tisztelő szolgája
Decsy Sámuel mp.

De dato 11. Xbris 1807
Domini Decsy quoad sermones meos
accepi die 13. Xbris
repositi —

3.

Praemissis praemittendis

Hogy Fő Tisztelendő Jordánszky Elek Posonyi Kánonok Ur izenetét és Copertáját Titt. Papp János Úr nékem kezemhez szolgáltatta, praesentibus recognoscalom.
Bécsben 9^a Julius 1808.

Decsy Sámuel mp.

De dato 9. Julii 1808.
Decsy.
accepi die 12 Julii 1808
per Paap Száldobossy

4.

Decsy Sámuel Jordánszky Eleknek (Bécs, 1811. nov. 5.)

Fő Tisztelendő Kánonok Úr
érdemem felett való Fautorom Uram!

A' múlt October 30-ik napján költ igen betses levelét mai napon vólt szerentsém a' vissza küldött újság darabokkal együtt, melyet egész háladatossággal vettem. Azon úri levelét, melyet Resch Ur által küldeni méltóztatott, mind ekkor nem láttam 's nem is vettem. Ma expeditio napja, és igen sok dolgaim lévén, azon urat meg nem kereshettem,

ha hólnapig élek, és egészségem leszen, magam meg fogom keresni, 's az említett levelet tőlle elkérni, és az abban lévő dolgokat a' Magy. Kurirba bé iktatni.

Tőbnire tapasztalt szives favoriba ajánlott, méltó
tisztelettel vagyok

Fő Tisztelendő Kanonok

Uramnak az Urnak

Raptim Bécsben 5^a Novembris 1811

hóltig tisztelő alázatos
szolgája
Decsy Sámuel mp.

De dato 5. 9bris 1811.

Domini Decsy Samuelis

acepi 9. 9bris

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA